De nieuwe binnenstad

Toekomst van de binnenstad in een tijd van big data en circulaire economie

PLATFORM31

Inhoud

Samenvatting 3

1. Inleiding 6
1.1 Aanleiding 7
1.2 Collectieve uitdaging binnenstad 8
1.3 Scenario’s 10

2. Staat van de binnenstad 11
2.1 Economisch en maatschappelijk belang van de binnenstad 12
2.2 Schets huidige ontwikkeling binnensteden 13
2.3 Trends 17

3. Toekomstscenario’s 27
3.1 De assen 28
3.2 Scenario 1: Binnenstad United 32
3.3 Scenario 2: Autarkische Binnenstad 35
3.4 Scenario 3: Binnenstad als game 38
3.5 Scenario 4: Exclusieve binnenstad 41
3.6 Matrix scenario´s 44
3.7 Inspiratie uit het buitenland 45

4. Beleidsrichtingen 49

Dankwoord en colofon 55

Samenvatting

Staat van de binnenstad

Onze binnensteden veranderen. De afgelopen decennia waren binnensteden vooral shopwalhalla. De economische crisis, ander consumentengedrag, de opkomst van online winkelen en demografische veranderingen brachten daar vanaf 2008 verandering in. De vraag naar klassiek winkelen nam af en de leegstand groeide zichtbaar in menig binnenstad. Nu ziet het er anders uit. De economie zit in de lift en consumentenbestedingen en -vertrouwen nemen al een tijdje toe. Reden tot optimisme? De economische opgang en ontwikkeling van een aantal (vaak de grotere) binnensteden is positief en kansrijk. Het merendeel van de binnensteden – de kleine en middelgrote – profiteren hier echter gemiddeld genomen weinig van. Dit komt omdat naast de economische crisis er vooral structurele veranderingen plaatsvinden in binnensteden. Denk aan demografische veranderingen (bevolkingskrimp, vergrijzing, toename aantal huishoudens), meer focus op beleving, grote(re) steden trekken het merendeel van bewoners en bezoekers aan en de offline en online wereld schuiven steeds meer in elkaar.

De toekomst van de binnenstad staat volop in de aandacht en dat is terecht: de binnenstad is economisch en maatschappelijk een plek van groot belang. Als gevolg van het publieke karakter en de concentratie van verschillende functies, is het een plek voor diverse vormen van interactie en bedrijvigheid.

In de kleine en middelgrote steden is de urgentie tot transitie het grootst. Een kansrijk onderdeel hiervan is de transformatie van een winkelfunctie naar andere functies die goed in de binnenstad passen, zoals wonen, cultuur, onderwijs, werk, zorg en horeca. Belangrijk is om dit op basis van een visie te doen. Welke richting willen en kunnen steden op, met hun eigen, unieke profiel en context? Wat zijn de belangrijkste opgaves en onderwerpen voor de (nabije en verre) toekomst? Er zijn nieuwe trends en ontwikkelingen van invloed op de binnenstad. Denk aan de opkomst van technologie en data, nieuwe vormen van economie en andere manieren van investeren.

Met de publicatie ‘De nieuwe binnenstad’ wil Platform31 de discussie over hoe om te gaan met de binnenstad naar een volgende fase brengen. Niet de huidige problemen centraal stellen, maar trends analyseren die nu al zichtbaar zijn en pas over een aantal jaren daadwerkelijk impact op de inrichting en gebruik van binnensteden zullen hebben. Op basis van de trendanalyse zijn vier toekomstscenario’s beschreven, en worden beleidsaanbevelingen gedaan om te komen tot innovatieve aanpakken voor de binnenstad van de toekomst. Met de inbreng van interviews met gemeenten over hun binnenstad, isde huidige ontwikkeling van binnensteden beschreven.

Trends en scenario’s

In de publicatie zijn zes trends beschreven die een grote impact hebben op (de toekomst van) de binnenstad: anders **samenleven**, anders **produceren**, anders **consumeren**, anders **werken**, anders **investeren** en anders **vervoeren**. In essentie behandelen deze trends de 1) complexer wordende samenleving, 2) nieuwe vormen van productie, zoals circulair en via (deel)-platforms, 3) consumptie die duurzamer is en waar de online en offline wereld met elkaar verweven zijn, 4) werk terug in de binnenstad door bijvoorbeeld kleinschalige productie en nieuwe banen door nieuwe technologie, 5) verschuiving van vertrouwen in banken naar netwerken en opkomst van cryptovaluta, en 6) de opkomst van mobiliteitsdiensten en elektrisch vervoer.

De trends hebben geleid tot vier toekomstscenario's voor de binnenstad. De scenario's zijn bedoeld als hulpmiddel bij strategische gedachtevorming over de toekomst, die gekenmerkt wordt door onzekerheden. De scenario's voorspellen niet de toekomst, maar vertellen verschillende verhalen die de onzekerheden van de toekomst onderstrepen. Circulaire economie en data vormen de basis voor de scenario's. In de scenario's wordt onderzocht hoe de binnenstad er uit ziet en functioneert bij een lokale of globale circulaire economie en bij open of gesloten toegang tot allerlei data. Omdat data zo'n essentieel onderdeel is van onze samenleving en nog meer zal worden, maar er ook veel onduidelijkheid is of de toegankelijkheid ervan open dan wel afgeschermd zal zijn, is voor deze as gekozen. Het Akkoord van Parijs (2015) is duidelijk: om de opwarming van de aarde te beperken moet ons wereldwijde economische systeem drastisch veranderen. We moeten bewegen naar een circulaire economie. De vraag is wel hoe we dit gaan realiseren en ook hoe we dit gaan organiseren. Het Belgische Gent is een stad die stappen zet op de terreinen van circulaire economie en open data.

Vier beleidsrichtingen

Sinds enige jaren wordt de ontwikkeling naar een vitale, multifunctionele binnenstad breed omarmd door partijen die betrokken zijn bij de binnenstad. Deze ontwikkeling wordt ook wel de binnenstad van *'place to buy'* naar *'place to be'* genoemd. Daarnaast creëren de opkomst van nieuwe technologieën en nieuwe duurzaamheidseisen rollen en betekenissen voor de binnenstad. Echter, hier moeten serieuze stappen worden gezet. We presenteren vier beleidsrichtingen die bij kunnen dragen aan een toekomstbestendige binnenstad en waarop in de komende collegeperiode (2018-2022) stappen zijn te zetten:

1. Stimuleren van circulaire economie
Er komt steeds meer bewustzijn over de impact van het consumptiepatroon van mensen, en de wil hier aanpassingen in te maken. Beleidsmakers kunnen hierop inspelen door circulariteit en duurzaamheid te stimuleren en te belonen en tegengesteld gedrag van ondernemers, investeerders, bezoekers en bewoners te ontmoedigen en eventueel te sanctioneren. Op het terrein van stimuleren van circulaire economie zal de komende tijd onderzoek en ervaring moeten worden opgedaan. Daarnaast hebben beleidsmakers een belangrijke rol in het identificeren en wegnemen van belemmeringen voor een circulaire economie in bijvoorbeeld wet- en regelgeving.

2. Verantwoord en slim omgaan met toenemende hoeveelheid data
Databedrijven zijn machtige spelers geworden. Overheden hebben de taak er voor te zorgen dat de verzameling en het gebruik van data geen onveilige of ongewenste situaties oplevert voor burgers, zowel fysiek als digitaal. Toegang tot data is ongelijk verdeeld en dit kan (sociale) tweedeling in de hand werken. Overheden lijken zich daar nog onvoldoende van bewust. Om maatschappelijke belangen te kunnen dienen, zullen zij hierop actiever beleid moeten ontwikkelen.

3. Functiemenging en compacte binnenstad

Herbestemming of transformatie dient op grotere schaal, strategischer en duurzamer plaats te gaan vinden dan nu het geval is. Het combineren van functies versterkt de aantrekkelijkheid van de binnenstad voor verschillende doelgroepen en tijden. Daardoor is een binnenstad beter in staat om (economische) schokken op te vangen. Mogelijk ontstaat er in de toekomst een netwerk van knooppunten van informatiestromen en uitwisseling van goederen en diensten die samen 'de binnenstad' vormen. Op de korte termijn zijn beleidsinterventies gewenst die resulteren in 1) transformatie van winkelvastgoed en een compacte(re) binnenstad, 2) acquisitie van bedrijven en ondernemers en 3) toevoegen van nieuwe, brede functies zoals wonen, onderwijs, werk, cultuur en zorg.

4. Samenwerken met belanghebbenden

Steeds meer steden hebben een vorm van binnenstadssamenwerking. Immers, partijen kunnen, onderhevig aan snelle veranderingen, zelfstandig het verschil niet maken. De gemeente heeft vaak een regierol. Tegelijkertijd zijn zij sterk afhankelijk van andere partijen en belanghebbenden in de stad, alsmede van trends en ontwikkelingen die plaatsvinden. Succesvolle binnenstadssamenwerking betekent schaken op diverse borden. Een binnenstadsorganisatie is verantwoordelijk voor vragen als 'hoe kies je samen koers, maak je onderscheidende keuzes en boek je tastbare resultaten'?

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Vrijwel niemand zal het zijn ontgaan dat onze binnensteden aan het veranderen zijn. De afgelopen decennia waren binnensteden vooral shopwalhalla. De economische crisis, ander consumentengedrag, de opkomst van online winkelen en demografische veranderingen brachten daar vanaf 2008 verandering in. De vraag naar klassiek winkelen nam af en de leegstand nam in menig binnenstad zichtbaar toe. Met alarmerende reacties van bewoners, bestuurders en brancheorganisaties tot gevolg, waarbij niet werd geschuwd om te spreken over uitholling en verloedering van de Nederlandse binnensteden.[1]

Nu ziet het er anders uit. De economie zit in de lift en consumentenbestedingen en -vertrouwen nemen al een tijdje toe. Reden tot optimisme? Kan er alsnog worden afgezien van inzet op transitie van de binnenstad? Het eerste meer dan het tweede. De economische opgang en ontwikkeling van een aantal (vaak de grotere) binnensteden is positief en kansrijk. Het merendeel van de binnensteden – de kleine en middelgrote – profiteren hier echter gemiddeld genomen weinig van. Dit komt omdat naast de economische crisis er vooral structurele veranderingen plaatsvinden in winkelgebieden en binnensteden. Denk aan demografische veranderingen (bevolkingskrimp, vergrijzing, toename aantal huishoudens), meer focus op beleving, grote(re) steden trekken het merendeel van bewoners en bezoekers aan en de offline en online wereld schuiven steeds meer in elkaar.

In de kleine en middelgrote steden is de urgentie tot transitie het grootst. Een kansrijk onderdeel hiervan is de transformatie van een winkelfunctie naar andere functies die goed in de binnenstad passen, zoals wonen, cultuur, onderwijs, werk, zorg en horeca. Belangrijk is om dit op basis van een visie te doen. Welke richting willen en kunnen steden op, met hun eigen, unieke profiel en context? Wat zijn de belangrijkste opgaves en onderwerpen voor de (nabije en verre) toekomst? Er zijn nieuwe trends en ontwikkelingen van invloed op de binnenstad. Denk aan de opkomst van technologie en data, nieuwe vormen van economie en andere manieren van investeren.

De vraag is welke betekenis deze trends hebben voor de ontwikkeling van binnensteden en welke kansen dit biedt voor de functie van binnensteden. Een belangrijke troefkaart van binnensteden is de diversiteit aan functies die zij, door de geschiedenis heen, heeft geboden aan haar gebruikers. Daar is de tijd nu opnieuw rijp voor. De binnenstad als *'place to be'* in plaats van *'place to buy'*. Met deze publicatie ''De nieuwe binnenstad' wil Platform31 de discussie over hoe om te gaan met de binnenstad naar een volgende fase brengen. Niet de huidige problemen centraal stellen, maar trends analyseren die nu al zichtbaar zijn en pas over een aantal jaren daadwerkelijk impact op de inrichting en gebruik van binnensteden zullen hebben. Op basis van deze trendanalyse zijn vier toekomstbeelden neergezet en worden beleidsaanbevelingen gedaan om te komen tot innovatieve aanpakken voor de binnenstad van de toekomst.

Deze publicatie kan worden gezien als een vervolg op de eerdere agenderende publicatie 'Winkelgebied van de Toekomst. Bouwstenen voor publiek-private samenwerking' (2014) en de praktijkuitwerking 'Winkelgebied van de Toekomst. Lessen voor de praktijk' (2015). Bij Platform31 heeft de focus zich vanaf 2015 uitgebreid van winkelgebieden naar binnensteden.

We brengen deze publicatie uit rondom de gemeenteraadsverkiezingen van 21 maart 2018, in aanloop naar de bestuursperiode 2018-2022. We hopen de nieuwe gemeentebesturen en hun medewerkers, maar ook de stakeholders in binnensteden, toekomstperspectief, nieuwe inzichten en handvatten te bieden voor de ontwikkeling van hun binnenstad in de komende jaren.

1. Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) wees er in de studie 'De Bestendige Binnenstad' (2014) al op dat de angst voor uitholling van binnensteden deels ongegrond was. Ondanks de toegenomen leegstand van winkels en kantoren, waren en zijn er veel mogelijkheden om deze panden een andere functie te geven: www.pbl.nl/publicaties/de-bestendige-binnenstad.

1.2 Collectieve uitdaging binnenstad

In de afgelopen jaren is er veel geschreven over vitale, aantrekkelijke en bruisende binnensteden.[2] Het creëren ervan is een uitdaging voor iedereen die een belang heeft in de binnenstad. Maar wat betekent het precies en wanneer is de ambitie geslaagd?

Het antwoord is dat, hoewel dit qua samenstelling voor iedere binnenstad net iets anders ligt, de crux ligt in het aantrekken (en behouden) van vier kerngroepen: **ondernemers, investeerders, bezoekers en bewoners**. Dat lukt het beste wanneer de binnenstad aansluit op hun behoeften. Het verkrijgen van inzicht hierin is cruciaal. De lokale en regionale context speelt hier een belangrijke rol. Wat is de economische en maatschappelijke waarde van het (historisch) profiel van de binnenstad? Hoe benut je data als bron die helpt om de juiste keuzes voor de binnenstad te maken? Hoe is de (binnen-)stad te verduurzamen of zelfs circulair te maken? Wie wonen er in de binnenstad, en welke doelgroepen zouden er wellicht willen wonen? Wie bezoeken de binnenstad en wat zijn hun behoeften? Zijn er nieuwe doelgroepen aan te spreken, zonder hierbij actief de concurrentie met omliggende plaatsen op te zoeken? Welke aanpassingen vraagt dat? Zijn er spanningsvelden tussen de verschillende groepen, bijvoorbeeld tussen bewoners en bezoekers die hun vrije tijd in de binnenstad doorbrengen? Welke nieuwe uitdagingen brengt het met zich mee wanneer je als stad op bovenstaande vragen wilt inspelen?

Vitale binnenstad

Ondernemers zijn hard nodig om de binnenstad vitaal te houden. Een goed vestigingsklimaat voor ondernemers – van innovatieve start-ups tot mondiale ondernemingen – is niet alleen afhankelijk van harde locatiefactoren en een aansluitend economisch profiel, maar hangt ook af van de ruimtelijke kwaliteit en de juiste combinatie van functies en doelgroepen in steden en regio's. Welke ondernemers heeft de binnenstad en wat is het totaalprofiel? Mist hier een segment, branche of concept, en zou dit aan te trekken zijn? Is er een nieuwe of betere verhouding tussen ondernemers in de binnenstad en daarbuiten te realiseren?

> "Door het gat tussen het sluiten van de winkels en het op stoom komen van de horeca te sluiten, wordt de aantrekkelijkheid van de binnenstad verder vergroot."

Nieuwe concepten

Ook bezoekers komen af op een combinatie van functies en voorzieningen en een herkenbaar profiel. Dit is een samenspel van vele factoren en partijen – soms structureel en in andere gevallen in gelegenheidscoalities – waarbij het bijvoorbeeld gaat om een aantrekkelijk verblijfsklimaat, bereikbaarheid, veiligheid en kwaliteit van de openbare ruimte. Invloed hierop is bijvoorbeeld uit te oefenen door eisen te stellen aan de kwaliteit en uitstraling van alle verschillend soortige onderdelen en functies de binnenstad vervult, en op welke wijze dit invloed heeft op bezoekers. De uitdaging is om als gemeente, samen met betrokken ondernemers en belanghebbenden, hier invulling aan te geven. Hier is winst te behalen door binnensteden meer te differentiëren en te specialiseren. Het project CONCEPT BINNENSTAD leverde eerder zes nieuwe concepten voor binnensteden op, variërend van een binnenstad die

2. Zie bijvoorbeeld het programma Vitale Binnensteden, Platform31, 2017: www.platform31.nl/uploads/media_item/media_item/82/47/170412_P31ProgrammaVitaleBinnensteden2017ev-1492069591.pdf

zich richt op het beter faciliteren van ouderen en gezinnen, de binnenstad als opleidings-, werk- en zingevingsplek, de binnenstad als 'joint venture' waar belanghebbenden aandelen hebben in de binnenstad, of de binnenstad waar op vernieuwende en flexibele wijze wordt omgegaan met de invulling van leegstaand vastgoed.[3]

Een ander voorbeeld: door het gat tussen het sluiten van de winkels en het op stoom komen van de horeca te sluiten, wordt de aantrekkelijkheid van de binnenstad verder vergroot. Dit kan door de dag te verlengen (winkels langer open), de avond te vervroegen (uitgaanspubliek eerder naar de stad lokken), door functies te mengen (wonen, werken, recreëren) en het opvullen van het gat (iets speciaals programmeren om daggasten langer vast te houden en om avondgasten eerder te laten komen). Uit het project 'Avondstad' van Platform31 blijkt dat als een binnenstadstraat minimaal twee, liefst meer functies heeft, mensen op verschillende tijdstippen het gebied bezoeken en de leefbaarheid toeneemt.[4]

Belangen in de binnenstad

In een gemiddelde binnenstad komen vele partijen met een waaier aan belangen bijeen. Niet zelden ook in dubbelrollen: de bewoner is ook vastgoedeigenaar en consument, de gemeente heeft naast een huisvestingstaak ook commercieel vastgoed in eigendom, een winkelier runt zijn winkel maar sponsort uit sociale betrokkenheid ook de muziekvereniging om de hoek. Iemands belang bepaalt hoe iemand naar vraagstukken kijkt, ze definieert en percipieert. Een winkelier ziet de huurprijs van zijn winkel graag zo laag mogelijk, de vastgoedeigenaar heeft baat bij een hoge huurprijs. Veel steden juichen evenementen in de binnenstad toe. Voor ondernemers zitten daar vaak voordelen aan (meer bezoekers, meer bestedingen), maar het kan ook nadelig zijn voor hen zijn, wanneer de eigen onderneming als gevolg van (veiligheids-)

3. Resultaten CONCEPT BINNENSTAD, 2016: www.platform31.nl/nieuws/concept-binnenstad-6-concepten-die-binnensteden-gaan-veranderen
4. www.platform31.nl/nieuws/een-levendige-binnenstad-in-de-avonduren

maatregelen voorafgaand of tijdens het evenement tijdelijk slecht bereikbaar is. Voor bewoners kunnen evenementen overlast geven. Tegelijkertijd wonen bewoners van de binnenstad daar in de regel niet toevallig; zij kiezen bewust voor een levendige woonplek. Al dit soort belangen moeten constant worden gewogen door de stakeholders in de binnenstad, waar de gemeente, vanuit de rol van democratisch gekozen bestuursorgaan, vaak de beslissende stem heeft.

Om de binnenstad en het functioneren ervan te begrijpen en zeker om de inrichting en gebruik te kunnen beïnvloeden, is inzicht in de verschillende belangen wezenlijk. Daar komt veel bij kijken. Vaak botsen belangen met elkaar, worden belangen verhuld of wordt er geen moeite gedaan elkaars belang in te zien. Om effectief en gebiedsgericht te kunnen samenwerken aan binnensteden is begrip voor elkaars belangen wél hard nodig. Dit geldt des te meer nu veel van de binnensteden zich in een transformatiefase bevinden. De (hernieuwde) verbreding en intensivering van functies die kenmerkend is voor de huidige ontwikkeling van binnensteden, heeft een (nog) groter scala aan belanghebbenden in de binnenstad tot gevolg. Denk aan de veranderingen en belangen die voortkomen uit de opkomst van (dag-)horeca, meer wonen en het huisvesten van bedrijvigheid en onderwijs in de stad. Om goed te kunnen functioneren moet de binnenstad op veel verschillende fronten het gebruik en bijbehorende organisatie goed op orde hebben, voor verschillende functies, doelgroepen en op verschillende tijdstippen. Professionele binnenstadorganisaties kunnen hierin een regisserende rol vervullen.[5]

Nieuwe handelingswijzen

Tot nog toe is het vaak het economisch belang wat prevaleert in de ontwikkeling van de binnenstad. In de beschrijving van trends en ontwikkelingen zetten we vraagtekens bij de houdbaarheid hiervan. In de afgelopen jaren hebben we de impact op de binnenstad gezien van faillissementen van winkelketens. Een eenzijdige focus op de retailsector maakt een binnenstad kwetsbaar voor economische schokken. Verduurzaming van de binnenstad of inzet op sociale verbanden vraagt om andere afwegingen dan economische. Dat geldt ook voor de steeds meer in elkaar vervlochten fysieke en virtuele wereld. In het volgende hoofdstuk doen we een aanzet voor nieuwe handelingswijzen, die passen bij een brede aanpak voor de binnenstad.

1.3 Scenario's

Maken van scenario's

Om de toekomst van binnensteden te verkennen is in deze publicatie gewerkt met de scenariomethodiek. De essentie van deze methodiek is dat onzekerheid uitgangspunt is van de aanpak. De aanpak gaat uit van de aanname dat er ontwikkelingen op ons afkomen waarvan onduidelijk is in welke richting die zich precies zullen ontwikkelen. De doorwerking van die ontwikkelingen kunnen dus ook zeer verschillen. En bovendien hebben we weinig tot geen invloed op deze ontwikkelingen omdat ze buiten onze beïnvloedingsmogelijkheden liggen zoals bijvoorbeeld de groei of daling van de wereldeconomie of technologische uitvindingen en toepassingen die door ondernemers als Google, Samsung of Tesla worden ontwikkeld. We hebben er dus gewoon mee te dealen, of we dat nu leuk vinden of niet. Het 'simpel' extrapoleren van ontwikkelingen past nadrukkelijk niet in de scenariomethodiek. Ze gaat juist uit van trendbreuken en levert daarom ook beelden op van een binnenstad die er geheel anders kan komen uit te zien omdat zich gebeurtenissen voordoen die juist sterk afwijken van de huidige status quo en daarmee een geheel andersoortige binnenstad tot gevolg hebben.

5. Zie bijvoorbeeld het interview 'Passie voor de Tilburgse Binnenstad', met binnenstadsregisseur Stefan van Aarle: www.platform31.nl/nieuws/passie-voor-de-tilburgse-binnenstad
Dit interview is onderdeel van een reeks waarin Platform31, in samenwerking met de het lectoraat Regionale Concurrentiekracht van de Fontys Hogeschool Eindhoven, in beeld brengt welke eigenschappen kenmerkend zijn voor de moderne 'binnenstadsprofessional', en welke competenties belangrijk zijn om een constructieve rol te spelen in het complexe speelveld van hedendaagse centrumontwikkeling.

2 Staat van de binnenstad

2.1 Economisch en maatschappelijk belang van de binnenstad

Inleiding

Binnensteden hebben grote economische en maatschappelijke betekenis. Negen procent van alle werknemers in Nederland werkte in 2013 op een binnenstedelijke locatie, goed voor 680.000 fte's in totaal.[6] Op veel plekken is de binnenstad feitelijk de grootste werklocatie van de stad. De detailhandelssector is nog altijd de grootste werkgever, maar dit aandeel neemt af als gevolg van de opkomst van andere functies die banen bieden, zoals horeca. Behalve motor van de economie is de binnenstad ook een plek van maatschappelijke betekenis. De binnenstad heeft een publiek karakter en, als gevolg van de concentratie van verschillende functies, is het een plek voor diverse vormen van interactie en bedrijvigheid.

Historisch gezien hebben binnensteden een unieke combinatie van verschillende functies geboden: winkelen, wonen, werken, educatie, erfgoed, horeca en cultuur. Na een aantal decennia waarin de nadruk in de ruimtelijke ontwikkeling lag op functiescheiding, bouwen in nieuw gebied en de ontwikkeling van de binnenstad als monofunctioneel winkelgebied, is er nu weer volop hernieuwde aandacht voor en inzet op de binnenstad als multifunctioneel verblijfsgebied.

Deze transitie, ingegeven door de druk waaronder het winkellandschap kwam te staan, wordt inmiddels op veel plekken omarmd. Dit neemt niet weg dat er op veel plekken nog een ontwikkeling door te maken is in de analyse, visie en uitvoering. Ontwikkeling van de binnenstad hoort geen resultante te zijn van bestrijding van winkelleegstand, maar een analyse van de potentie van de binnenstad die resulteert in een gebiedsgerichte visie en uitvoeringsplan. En bovenal, ook een visie op wat de binnenstad betekent voor de stad als geheel. Hierbij wordt soms nog gehinkt op twee gedachten. Inzet op behoud van de binnenstad primair als winkelhart, de ene gedachte, belemmert soms een gebiedsgerichte transitie naar een multifunctioneel gebied. Dat is bijvoorbeeld zichtbaar wanneer wonen in de binnenstad in voormalige winkelpanden wel wordt toegestaan, maar slechts pand voor pand op plekken waar winkels verdwijnen. Dit kan resulteren in een 'gatenkaas' die voor zowel bewoners, ondernemers als gemeente ongewenst is. De andere gedachte omvat de wens een visie te ontwikkelen die is gericht op de diversiteit aan functies en de manier waarop zij met elkaar kunnen worden gecombineerd in de binnenstad. De diversiteit aan functies in de binnenstad draagt de belofte van maatschappelijke, economische, sociale en culturele meerwaarde in zich en draagt daardoor uiteindelijk bij aan een sterkere en meer aantrekkelijke binnenstad.

6. Planbureau voor de Leefomgeving, De Veerkrachtige Binnenstad, 2013: 27.

"De binnenstad is vaak kenmerkend voor het imago en speelt een bepalende rol in de profilering van de stad"

Deze richting is kansrijk, want binnensteden zijn voor veel mensen een belangrijk onderdeel van het dagelijks leven; een plek waar zij vaak zijn en relatief veel tijd doorbrengen, zeker als er meer gewoond wordt. Daarom is het een plek waarmee we ons willen verbinden en identificeren, veel meer dan andere gebieden als bijvoorbeeld kantoorlocaties of grootschalige winkelcentra aan de rand van de stad. De binnenstad is vaak kenmerkend voor het imago van een stad en speelt een bepalende rol in profilering van de stad richting bezoekers, bedrijven, instellingen en inwoners. Reden voor Platform31 om aan de discussie hierover een nieuwe voorzet te geven.

2.2 Schets huidige ontwikkeling binnensteden

De laatste jaren is het aanzien van binnensteden aanzienlijk aan verandering onderhevig. De nadruk op louter detailhandel wordt minder. De economische crisis, opkomst van online winkelen, demografische veranderingen en veranderd consumentengedrag maakt dat in menige stad de binnenstad de laatste jaren transformeert van een monofunctionele plek van consumptie naar een plek waar ook gewoond en gewerkt kan worden, waar evenementen en culturele activiteiten plaatsvinden, horeca meer ruimte krijgt en er ook plekken ontstaan waar weer producten gemaakt worden. Nieuwe concepten komen op waaronder *blurring*concepten: een meubelzaak en café ineen, of een restaurant waar streekproducten worden verkocht. Het concept van blurring is uiteraard tussen allerlei functies toepasbaar. In algemene zin kan gesteld worden dat de binnenstad absoluut geen ondergeschoven kindje is. Ze krijgt weer serieuze politieke aandacht en ook vinden er weer meer investeringen plaats dan een aantal jaren geleden. Maar de ontwikkelingen van de afgelopen tien jaar laten ook zien dat het geen eenvoudige maar juist een zeer complexe opgave is, vooral voor middelgrote gemeenten en kleine kernen. De impact van veranderingen is daar het grootst, tegelijk met het zoeken naar voldoende massa en draagvlak voor een nieuwe betekenis van de binnenstad.

Beleving

Menig binnenstad zet, om een positieve wending te geven aan de stagnatie van afgelopen jaren, in op een brede vorm van beleving: de binnenstad als plek waar je 'moet' of 'wilt' zijn, de plek met een brede betekenis. Plaatskwaliteit is van groot belang in de huidige economie en het denken hierover: mensen komen naar plekken die zij aantrekkelijk vinden. Dit geldt voor

kenniswerkers, maar ook voor dagjesmensen, toeristen en investeerders. Binnensteden moeten nu dus vooral aantrekkelijke centra zijn, is het recente credo van veel (binnen)steden. In een toenemend aantal steden wordt daarom ingezet op het benadrukken van de eigen identiteit en kwaliteit: het eigen karakter c.q. 'DNA' van de stad dat bij voorkeur authentiek en eigenzinnig is. Binnensteden moeten minder op elkaar gaan lijken. Een typering die voor veel hoofdwinkelstraten nog steeds wel opgaat. Dus: minder aandacht voor de binnenstad als louter winkelgebied, maar meer cultuur, autoluw, hoogwaardige inrichting van openbare ruimte en vooral: met een eigen gezicht. Voor de ene stad ligt dit gemakkelijker (bijvoorbeeld door de aanwezigheid van een historische binnenstad), voor de ander is dit veel lastiger omdat een sterk onderscheidend karakter minder eenduidig aanwezig is en er veel meer inzet nodig is om deze te ontwikkelen. In Eindhoven wordt zo gepoogd de binnenstad te koppelen aan het profiel dat ze de laatste jaren als stad heeft ontwikkeld: technologie en designstad. De binnenstad blijft hier echter nog bij achter: zij is nu nog te weinig aantrekkelijk en sluit nog niet volledig aan bij het profiel van de stad. Rotterdam weet zich steeds beter te profileren als stad van de moderne architectuur, met iconen als het Centraal Station en de Markthal als goede voorbeelden. Dit zijn echter trajecten die, als ze al tot het gewenste succes leiden, vele jaren nodig hebben om tot wasdom te komen. Voorzichtig aan worden nieuwe concepten verkend, variërend van de binnenstad als 'familiteit': een plek volledig gericht op (binnenstads) gezinnen of om de binnenstad voor ouderen – een groeiende groep – meer aantrekkelijk te maken.[7] Het meest voorkomende beeld dat naar voren komt als naar de ontwikkeling van binnensteden gekeken wordt, is dat de jonge hippe man/vrouw de boventoon voert.

"Menig binnenstad zet in op een brede vorm van beleving: de binnenstad als plek waar je 'moet' of 'wilt' zijn"

De laatste jaren hebben de meeste binnensteden hun pijlen gericht op het verminderen van winkelleegstand, door bijvoorbeeld een concentratie van winkels in een compacter gebied na te streven en andere functies toe te laten. Aanloopstraten werden daarbij eveneens aangepakt. Hoewel zeker door het versplinterd vastgoedeigendom, dat kenmerkend voor vrijwel alle steden in Nederland is, dit meer dan eens tot zeer lastige discussies en dilemma's leidt ('wie mag wel, wie niet en waarom?'). Ook is er veelvuldig geëxperimenteerd met het losser toepassen van regel- en wetgeving ('verlichte regelgeving'[8]) zoals niet voor elk evenement apart een vergunning af te geven, maar een jaarvergunning te verstrekken, of meer ruimte voor het neerzetten van

7. www.platform31.nl/nieuws/concept-binnenstad-6-concepten-die-binnensteden-gaan-veranderen
8. www.platform31.nl/uploads/media_item/media_item/66/0/Tussenrapportage_pilot_Verlichte_regels_winkelgebieden-1462965875.pdf

terrassen. Evenals het gemakkelijker maken voor bezoekers om te parkeren. Ook is door veel gemeenten onderkend dat om verandering te realiseren er met zoveel mogelijk partijen moet worden samengewerkt, variërend van vastgoedeigenaar, winkelier tot afstemming met buurgemeenten. In een aantal gevallen, zoals in Zuid-Limburg/Parkstad Limburg, heeft dit tot regionale afstemming inclusief bijbehorend beleid geleid hoe om te gaan met huidige winkelgebieden variërend van de verschillende binnensteden, de wijkcentra tot de perifere winkelgebieden. In een veelvoud daarvan zijn winkelstraatmanagers aangesteld om de van oudsher aanbodgestuurde werkwijze en organisatie om te laten buigen naar een meer vraaggestuurde en flexibele aanpak die er voor moet zorgen dat het sterk verminderde aantal binnenstadbezoekers wel weer terugkomen. En om de kwaliteit van menig winkel op een hoger plan te brengen en verrassender te maken, waardoor ze wel aantrekkelijk worden om te bezoeken. Soms een wel haast onmogelijke taak om aan één winkelstraatmanager over te laten. Ook al zijn de lokale politieke intenties hoog om een meer professionele binnenstadorganisatie te realiseren en zijn er fondsen, zoals een Bedrijveninvesteringszone (BIZ) of ondernemersfonds, ingesteld. Waarvan bij de laatste nog te vaak een groot deel opgaat aan aankleding van winkelstraten (zoals feestverlichting) en marketing en promotie. De laatste jaren is er ook meer aandacht ontstaan voor het plaatsen van de binnenstedelijke winkelgebieden in een grotere context: wat kunnen binnensteden en omliggende wijken voor elkaar betekenen. Deze bredere zienswijze heeft in sommige gevallen ook tot betere afstemming geleid tussen plekken die voorheen eerder in concurrentie met elkaar waren dan gezamenlijk naar een optimale oplossing te komen.

De opkomst van nieuwe technologieën en nieuwe duurzaamheidseisen creëren nieuwe rollen en betekenissen voor de binnenstad. Een aantal steden, zoals Eindhoven, sorteert daarop voor door met behulp van big data bijvoorbeeld hun uitgaansgebied slim te monitoren. Of Breda die met slimme verlichting bepaalde plekken aantrekkelijker probeert te maken en laat reageren op de mensen die deze plekken bezoeken. Het gebruiken van data zou openingen

kunnen creëren voor de binnenstad om nieuwe diensten aan te bieden en daarmee ook nieuwe verdienmodellente ontwikkelen, maar de huidige praktijk wijst uit dat dit nog zeer beperkt wordt benut. Soms omdat er wordt geworsteld met privacy-wetgeving, maar ook omdat er bijvoorbeeld alleen vervoers- en bezoekersstromen worden bekeken. Dit soort informatie is te beperkt is om er brede, complexere nieuwe mogelijkheden uit te destilleren, alhoewel een slim stadsdistributiesysteem menig historische binnenstad weer veel toegankelijker zou kunnen maken. Het werken met *real time* informatie staat feitelijk nog in de kinderschoenen. Heel voorzichtig aan begint ook het belang van duurzaamheid door te klinken in de beleidsplannen over de binnenstad. De binnenstad moet ook klimaatadaptief zijn en als het even kan ook circulair. In de meeste gevallen vertaalt zich dat tot op heden in meer groen. Soms worden er waterpleinen aangelegd of wordt de binnenstad aangewezen als milieuzone of enigszins autoluw en fietsvriendelijk gemaakt. Echter zowel op het terrein

van nieuwe technologieën als duurzaamheid moeten de meeste steden nog de echte serieuze stappen zetten. In sommige gevallen liften ze mee met winkels als Coolblue en Zalando die ook fysieke locaties openen. Deze locaties hebben dan wel een andere functie: zij fungeren meer als test- en etalageruimte dan als winkel. De verkoop vindt online plaats maar de klant kan het product wel eerst zien, voelen, horen en/of ruiken. Een voorbeeld waar offline en online winkelen elkaar ontmoeten. Beleid waarin expliciet gezocht wordt naar versterking van verwevenheid tussen online en offline werelden is nog een onontgonnen terrein. Uit de interviews die voor deze publicatie gehouden zijn blijkt dat de potentie van beide werelden wordt onderkend, zonder daar al direct concrete maatregelen voor te kunnen benoemen.

Toelichting en duiding interviews steden

Voor deze publicatie zijn interviews afgenomen met medewerkers van de gemeenten Alkmaar, Breda, Eindhoven, Groningen, Kerkrade, Lelystad, Schiedam, Vlissingen en Zwolle. Met deze selectie wilden we de huidige situatie en ontwikkeling van drie type steden in beeld brengen: voorlopers/innovators, steden die qua situatie en perspectief gemiddeld zijn en steden die het moeilijk hebben. Daarnaast hebben we gekeken naar een geografische spreiding en krimp versus groeisteden. Het doel was om een beeld te krijgen van hoe een grote groep steden waar het vraagstuk van de toekomst van de binnenstad gemiddeld genomen het meest urgent is – de middelgrote steden – er met hun binnenstad voor staan.[9] Deze selectie is verder niet (wetenschappelijk) onderbouwd of uitgevoerd op basis van representativiteit.[10]

De respondenten zijn gevraagd naar ontwikkeling van de binnenstad, beleid en toekomstverwachting en sturingsmogelijkheden. De interviews leverden het algemene beeld op dat er hard gewerkt wordt aan de binnensteden. Het betreft publiek-private samenwerking (bijvoorbeeld binnenstadsmanagement), ontwikkeling van visie op en profiel van de binnenstad, een brede blik op de binnenstad (binnenstad > dan retail), bereidheid tot investeringen en in sommige gevallen ook inzet op de smart city, vergroening en klimaatadaptatie. De keerzijde, die we voorzichtig vaststellen, is dat er te weinig structurele aandacht lijkt uit te gaan naar een aantal trends en ontwikkelingen die naar verwachting een grote impact zullen hebben, zoals het verantwoord omgaan met data en de ontwikkeling richting circulaire economie.[11] Bij de behandeling van de ontwikkelingen en trends staan we hier uitgebreid bij stil.

9. Zie voor een eerdere studie naar de binnenstadsplannen van een selectie van G32-gemeenten de quickscan 'De Binnenstad als Buitenkans' van Platform31, uitgevoerd door het Bureau voor Economische Argumentatie (BEA), 2015: www.platform31.nl/publicaties/de-binnenstad-als-buitenkans
10. Zie voor een studie naar de vitaliteit van diverse centrumgebieden bijvoorbeeld het Rapport Vitaliteitsbenchmark Centrumgebieden 2017 van adviesbureau Goudappel Coffeng: https://www.goudappel.nl/publicaties/vitaliteitsbenchmark-2017-ondanks-optimisme-ook-zorg-om-vitaliteit-binnensteden
11. Dit is een voorzichtige vaststelling, omdat we voor de interviews spraken met binnenstad-experts van gemeenten. Dit zijn niet noodzakelijkerwijs ook experts op thema's als smart city, klimaatadaptatie en circulaire economie.

2.3 Trends

Volgens sommigen zitten we midden in de vierde Industriële revolutie.[12] Volgens anderen zitten we niet in tijdperk van veranderingen, maar juist in een verandering van tijdperk.[13] Dit is overigens meer dan een semantische discussie. Het gaat hierbij ook of nieuwe ontwikkelingen bovenop al langer bestaande ontwikkelingen kunnen worden geïmplementeerd of dat er veel fundamentelere wijzigingen zullen (en moeten) plaatsvinden om tot gewenste en noodzakelijke transities te komen. Wat in ieder geval helder is, is dat onze samenleving, en daarmee dus ook onze steden en binnensteden, talrijke veranderingen c.q. trends op zich af zien en zullen zien komen. Deze variëren van nieuwe technologieën, demografische veranderingen, opkomst circulaire economie tot gedragsveranderingen van burgers. In de volgende paragrafen is geprobeerd een overzicht te geven van deze trends. Ze worden meer benoemd dan uitgebreid omschreven en om te voorkomen dat het een optelsom van vele losse ontwikkelingen en trends zou worden, is ervoor gekozen ze te groeperen in zes aandachtsgebieden. Voor elk van deze aandachtsgebieden is tevens geprobeerd een hoofdboodschap mee te geven:

1. Anders samenleven: toename complexiteit
2. Anders produceren: gedistribueerdheid van productie(middelen)
3. Anders consumeren: integratie van online en offline
4. Anders werken: minder zekerheid c.q. vastigheid
5. Anders investeren: vertrouwen, delen en integratie van externaliteiten
6. Anders vervoeren: mobiliteit als een dienst en autonoom rijden

De trends zijn gebruikt bij het maken van de toekomstscenario's over de binnenstad die na dit hoofdstuk worden beschreven. De zes onderscheiden aandachtsgebieden zullen in elk van de vier toekomstscenario's terugkomen.

2.3.1 Anders samenleven

Het wordt ondertussen al als redelijk normaal ervaren, maar de mogelijkheden waarop we met elkaar kunnen communiceren en interacteren is zeker door toedoen van sociale media sterk toegenomen. Hetzelfde kan gezegd worden over de toegenomen opties die we tegenwoordig hebben om onze vrije tijd in te vullen of de kans dat we in contact kunnen komen met andere culturen inclusief bijbehorende normen en waarden. Er zijn eigenlijk maar weinig aspecten in het dagelijks leven waarbij het aantal keuzemogelijkheden de laatste decennia niet sterk zijn toegenomen. Gekoppeld aan de snelheid waarin veranderingen opkomen of nieuwe opties zich aandienen, maakt dat we in een sterk pulserende, complex interacterende samenleving terecht zijn gekomen. Een samenleving waarin steeds minder zaken vaststaan, waarin tijdelijkheid en flexibiliteit meer en meer de overhand krijgen boven vaste eenduidige structuren en posities. (Maatschappelijke) vraagstukken worden complexer van aard waarbij vaak ook het aantal partijen dat erbij is of wil worden betrokken toeneemt en van zich laat horen. Sommige mensen gedijen uitstekend in deze toegenomen complexiteit en pakken de ruimte om er zelf ook invulling aan te geven, ze worden actiever en zijn mondiger dan voorheen. Naast deze zelforganiserende groep, zijn er ook anderen die juist verlangen naar het bijna nostalgische overzichtelijke en eenduidige inrichting en mogelijkheden zoals die waren. Zij hebben vaak moeite met die toegenomen complexiteit en ervaren het eerder als chaotisch. Het is juist ook deze groep die daarbij een sterke oproep doet aan de overheid om richting te geven. Maar juist deze overheid worstelt ook met haar rol en functie in de huidige samenleving: hoe om te gaan met die mondige burger, hoe sturing te geven aan, zover

12. Zie onder meer Klaus Schwab: 'The Fourth Industrial Revolution (2016), New York: Crown Publishing Group
13. Jan Rotmans: 'Verandering van tijdperk'(2014), Aeneas Media.

dat nog kan, steeds sneller plaatsvindende ontwikkelingen die niet meer top down aan te sturen zijn, hoe recht te doen aan al die verschillende wensen en te voorkomen dat groepen toch niet aan de rand van de samenleving gedrukt worden (inclusiviteitsvraagstuk, sociale armoede) en hoe om te gaan met bestaande structuren die steeds vaker knellend in plaats van stimulerend werken. Een bijna permanente legitimiteitsdiscussie is het gevolg.

> "De misschien wel meest complexe transformatie wordt veroorzaakt door de toenemende integratie van de fysieke met de virtuele wereld"

Verschillende domeinen zijn in verandering en zullen een transformatie ondergaan. Zoals bijvoorbeeld de zorg. Hier spelen demografische ontwikkelingen (zoals vergrijzing, krimpgebieden, toename multiculturele achtergrond burgers) een rol, maar ook de optie dat meer en meer een preventieve medische aanpak mogelijk wordt. Deze laatste ontwikkeling wordt nog eens versterkt door trends als *Quantified Self*, waarbij mensen zelf veranderingen in hun lichaam registreren en daarnaar ook handelen. Een van de gevolgen hiervan zouden kunnen zijn dat de grootschalige ziekenhuizen, inclusief het zorgsysteem dat is gebaseerd op behandeling en genezing, vervangen worden door een veel kleiner maar fijnmaziger systeem van leefstijlcentra.

De misschien wel meest complexe transformatie wordt veroorzaakt door de toenemende integratie van de fysieke met de virtuele wereld. Soms merken we dat op een vervelende wijze, zoals dat je bij in de winkel niet met je pinpas kunt betalen omdat je bank op dat moment een DDOS-aanval ondergaat en 'uit de lucht' is. Of in positieve zin dat we via de TomTom een advies krijgen onze route aan te passen om een file te vermijden. Vaak beseffen we niet in welke mate beide werelden al in elkaar gevlochten zijn. Niet veel steden zullen bijvoorbeeld een plan hebben klaarliggen wat te doen als door storing op internet cruciale voorzieningen niet meer draaiende gehouden kunnen worden en het dagelijks leven plat komt te liggen. Oftewel, in welke mate zijn steden bijvoorbeeld 'virus-proof'? Deze onderlinge afhankelijkheid zal alleen nog maar toenemen wanneer in de nabije toekomst meer en meer apparaten ook met elkaar kunnen gaan communiceren zonder interventie van mensen *(Internet of Things)*.

Cybersecurity wordt (is) minstens zo cruciaal als zichtbare veiligheidsvraagstukken (variërend van camera's tot politie) en de al langer bestaande boven- en onderwereld kent ook zijn digitale tegenhanger in de vorm van het vrij toegankelijke internet en het darknet /darkweb. In algemene zin kan gesteld worden dat steden straks niet alleen een zichtbare, fysieke uitingsvorm hebben (zoals we gewend zijn), maar er ook een virtuele laag aan toegevoegd wordt. Een laag die het dagelijks leven ook sterk zal beïnvloeden en vele opties aan het toch al rijke spectrum zal toevoegen *(Added Reality)*. Sommigen hebben we al geaccepteerd, zoals winkelen op het internet waardoor de retail in feite losgekoppeld is van een fysieke plek. Andere staan nog verder van ons af zoals het gebruik van *augmented reality*-mogelijkheden. Steden zullen naast plattegronden van straten ook gaan bestaan uit 'plattegronden van data'. En deze data zal in veel domeinen een belangrijke functie gaan krijgen en daarmee het dagelijks leven mede beïnvloeden. De vraag hierbij is in welke mate burgers eigenaar van hun informatie blijven of dat andere partijen daar hun voordeel mee kunnen doen, en al dan niet op een subtiele wijze (nudging) bepaald gebruik van bijvoorbeeld stedelijke voorzieningen en plekken kunnen stimuleren of juist afremmen.

2.3.2 Anders produceren

Opkomende technologieën als 3D-printen, de transitie naar een duurzame economie en vergaande automatisering en robotisering maken *reshoring* weer mogelijk en zorgen voor kansen in de nieuwe maakindustrie. Productieketens veranderen daardoor, zowel in hun opbouw (nog meer gebaseerd op netwerken) als in hun ruimtelijke organisatie (stedelijke agglomeraties

lijken meer centraal te komen te staan). Binnensteden worden naast centra van consumptie ook weer centra van productie. Stadslandbouw en 'vertical farming' en het terugbrengen van (ambachtelijke) productie in de stad zorgen voor nieuwe mogelijkheden in en rond de binnenstad. Waar industriële productieprocessen voorheen veelal voor vervuiling en overlast zorgden en daarom buiten de stad werden geplaatst, bieden binnensteden en omliggende woonwijken nu nieuwe productiemogelijkheden. Daar komt bij dat juist nieuwe productietechnologieën, zoals een 3d-printer, niet meer alleen voorbehouden zijn aan partijen met veel kapitaal, maar in principe door iedereen aangeschaft en gebruikt kunnen worden. Hierdoor is in potentie een democratisering van productiemiddelen mogelijk die vroeger slechts beschikbaar was voor een beperkte groep mensen c.q. grote bedrijven. Een vergelijkbare potentie is al eerder door de opkomst van internet aangeboord. Iedereen kan nu in principe vanuit zijn huis een wereldwijde markt bedienen met zijn of haar dienst of product.

Eigenlijk heeft de eigen woning al een aanzienlijke transformatie ondergaan. Deze is in feite een groot communicatiecentrum geworden gekoppeld aan de rest van de wereld. Doordat pakketjes van de buren worden afgegeven, is de woning onderdeel van een stadsdistributiesysteem geworden. Door thuiswerken is de woning ook kantoor, en vanwege het internetbankkieren in optima forma eveneens een 'bankfiliaal'. En door de opkomst van 3d-printen straks ook een productieplek of een afvalverwerkingspunt doordat vuilnis straks thuis wordt verwerkt. En als de woning straks ook nog volhangt met sensoren en via het *Internet of Things* onderdeel van de *Cloud* wordt, is het ook een grote informatieleverancier. Kortom de woning is al lang niet meer louter een woonplek maar is een mengeling van verschillende soorten activiteiten en functies. Deze omslag staat in essentie model voor de omslag die we op hoger niveau ook in de stad kunnen verwachten: mengen van functies en activiteiten, soms op dezelfde plek, en eveneens onderdeel van grotere productie- en informatiesystemen. Kenmerkend is eveneens dat het soms om grote partijen kan gaan, maar ook de éénpitter als de trekker. Omdat steeds meer producten digitaal zijn (zoals e-boeken, software pakketten en spelletje, apps, films) kost het reproduceren ervan niets tot vrijwel niets. Qua kosten maakt het dus in feite niet uit of er één exemplaar van wordt gemaakt of duizenden.[14] Op voorhand zijn bij deze 'digitale producten' dus geen grote kapitalen nodig om een wereldwijde markt te kunnen bedienen.

Het belang van elkaar (toevallig) ontmoeten en het uitwisselen van kennis maakt dat juist binnensteden, meer dan bijvoorbeeld buitenwijken, geschikte locaties zijn voor het nieuwe maken en functioneren in netwerken. Bedrijven kunnen niet meer *stand alone* opereren, maar zijn onderdeel van netwerken. Nieuwe technologie zorgt voor nieuwe spelers op de markt: start-ups komen veel sneller op en wisselen ideeën uit. De binnenstad heeft vanwege haar concentratie en dichtheid hierbij een pré. Tegelijkertijd vinden de ontwikkeling en verkoop van producten steeds meer via online platforms plaats. Mogelijk kunnen juist die binnensteden die zijn verbonden met zulke (interna-

14. De Amerikaanse technologiegoeroe Jeremy Rifkin heeft het dan over 'zero marginal cost': de meerkosten voor het maken hetzelfde product c.q. dienst is in feite tot nul gereduceerd.

tionale) platforms, broedplaatsen worden waar nieuwe producten en diensten ontstaan en worden geproduceerd c.q. aangeboden. Anders dan bij huidige broedplaatsen in de creatieve industrie in en rond binnensteden gaat het om vergevorderde ketensamenwerking en een wijd uiteenlopend aanbod van sectoren. Hierbij staat hergebruik en het sluiten van ketens centraal. Blue City, een lokaal netwerk van zzp'ers en kleine bedrijfjes in Rotterdam is een mooi voorbeeld van waar dit al op kleine schaal gebeurd. Zo worden daar op koffieprut afkomstig van in hetzelfde pand gevestigde restaurant oesterzwammen gekweekt, waarbij de reststoffen die daar weer van vrijkomen worden gebruikt voor het ontwikkelen van verpakkingsmaterialen en andere productieprocessen, en staan de zwammen uiteindelijk weer bij hetzelfde restaurant op het menu. Het op grotere schaal mogelijk maken van zulke initiatieven in en rond binnensteden vraagt nog wel om aanpassing van regels en het de ruimte geven - letterlijk en figuurlijk - aan ondernemerschap in de stad. Het vraagt ook om het verder doordenken en concreet toepasbaar maken in stedelijke context van nieuwe economische benaderingswiizen zoals die van de circulaire economie (onder andere Thomas Rau[15]), de donuteconomie (Kate Raworth[16]) of the Blue Economy (Gunter Pauli[17]).

2.3.3 Anders consumeren

Blijft de binnenstad daarnaast ook een plek voor consumptie? Hoe hebben veranderende manieren van consumeren en het besteden van onze vrije tijd invloed op de binnenstad? Waar nu de (internationale) winkelketens een belangrijke stempel drukken op de binnenstad, zal hun invloed op binnensteden in de toekomst gaan afnemen. Circulair denken zal ook onder consumenten steeds wijder verbreid raken. Een grotere groep mensen zal duurzamer willen gaan consumeren en meer lokale producten gaan afnemen, al dan niet via ruilplatforms. Daarnaast heeft ook de vervagende grens tussen de online en offline wereld grote impact op de manier waarop we consumeren en recreëren. De stad als winkelhart zal meer naar de achtergrond verschuiven of zelfs verdwijnen. De smartphone en andere *devices* (denk aan *wearables*, bijvoorbeeld kleding met sensoren die reageren op omgevingsimpulsen) of zelfs *devices* ingebouwd in je eigen lichaam, gekoppeld aan al je zintuigen) maken het mogelijk om plekken op een andere manier te beleven. Een *augmented reality* bril legt een nieuwe laag over een fysieke plek heen en maakt dat je deze plek heel anders beleeft. Je ziet niet alleen persoonlijke aanbiedingen en suggesties voor gebruik wanneer je langs de *outdoor* winkel loopt, je waant je in een jungle in plaats van thuis op de bank of in de binnenstad. Met je smartphone of smartwatch kun je producten en diensten bestellen waar je maar wilt, en je kunt je vrienden zowel in het echt als in een virtuele wereld ontmoeten. Ondertussen wordt door middel van sensoren en via de smartphone steeds meer data over je verzameld, zowel in het privédomein als in de publieke ruimte. Dit zal alleen maar verder toenemen.

Thuis maar ook op stedelijk niveau ontstaat er een netwerk van slimme apparaten. Naast Wifi worden er andere netwerken aangelegd en in gebruik genomen (LoRa, 5G) en worden steeds meer apparaten hierop aangesloten. De overheid maar vooral ook het bedrijfsleven – van grote technologiebedrijven tot kleine innovatieve spelers – verzamelen, bewaren, analyseren en gebruiken de data die door middel van deze netwerken wordt verzameld. Dit biedt bedrijven en overheid niet alleen meer inzicht in het gedrag van klanten en burgers, denk aan winkels die gerichte reclame sturen op basis van je koopgedrag en verplaatsingen, maar biedt ook nieuwe mogelijkheden voor gepersonaliseerde beleving van verblijfsplekken, al dan niet in combinatie met *augmentend reality*-toepassingen. Hiermee kan bijvoorbeeld een filter toegevoegd worden aan een smartphone waardoor alleen die informatie zichtbaar wordt die is ingesteld of het voegt informatie toe aan bijvoorbeeld gebouwen als daar met de smartphone wordt op gericht over wie het heeft

15. Thomas Rau: Material Matters (2016)
16. Kate Raworth: The Donut Economy (2017)
17. Gunther Pauli: The Blue Economy (2010)

gebouwd, waarvoor het in gebruik is of dat er ruimtes te huur/koop zijn. Onder meer met dit soort technieken kan de integratie tussen fysiek en virtueel vorm krijgen.

Netwerken van technologie communiceren continu met elkaar om zo gepersonaliseerde diensten te kunnen leveren en gebruikers van gerichte informatie en entertainment te kunnen voorzien. *'Software agents'*, kleine slimme softwarepakketjes die opdrachten voor jou uitvoeren om bijvoorbeeld afspraken te regelen of informatie te verzamelen, zullen een logisch deel van ons ik worden. Ze maken het ook mogelijk om *one-to-one*-economie mogelijk te maken: een vergaande vorm van op het individu afgestemde dienst- of productlevering. Diensten die overigens ook door consument aan andere consumenten worden aangeboden en niet persé van bedrijf naar consument.

Waar dit online al volop gebeurt, zal dit met de verder ontwikkeling van het *Internet of Things* ook steeds meer in de rest van ons dagelijks leven geïntegreerd worden. Zo experimenteert de gemeente Eindhoven met *city beacons* in de binnenstad, dit zijn interactieve informatiezuilen waarbij je niet alleen kunt inloggen op snel internet maar ook in de openbare ruimte een combinatie van een online en fysieke game kunt spelen. Waar deze zuilen er nu nog wat verloren bij staan, kan dit uiteindelijk leiden tot de binnenstad als een nieuwe ontmoetingsplek en speelruimte, waar ondanks een afnemend aantal winkels veel te doen, te beleven en te kopen is. Hierbij kun je als consument en gebruiker veel meer gestuurd worden zonder het te beseffen, maar tegelijkertijd bieden simulaties en het interacteren met apparaten een meer actieve manier van informatie tot je nemen en consumeren. De manier waarop data georganiseerd is en hoeverre je hier zelf inzicht in kan krijgen zijn hier belangrijk in. Ook rijst de vraag of de binnenstad nog wel zo'n centrale plek zal vervullen in het besteden van vrije tijd. De integratie van online en offline plekken en de afnemende noodzaak van de fysieke concentratie van winkels zouden er ook voor kunnen zorgen dat recreëren en consumeren veel meer verspreid raakt over verschillende plekken.

2.3.4 Anders werken

Ook de manier waarop we werken en ons dagelijks brood verdienen en de rol die locatie daarbij speelt is eveneens sterk aan het veranderen. Werk is nu al steeds minder georganiseerd in vaste structuren waarbij je afgebakende taken uitvoert en van negen tot vijf uur op kantoor of in de winkel werkt. Ook het hebben van een baan voor een lange periode en met een vast contract is in veel sectoren niet meer de regel. Zekerheid van baan of functie is geen gegeven meer. Werk is steeds vaker projectmatig georganiseerd waarbij functieprofielen fluïde aan het worden zijn: het functieloze beroep komt er aan, mensen worden veel meer uitgedaagd om niet keer op keer dezelfde activiteiten uit te voeren of dezelfde vaardigheden in te zetten, maar permanent nieuwe rollen en vaardigheden in te brengen. In feite groeien we daardoor

ook toe naar een situatie dat permanente (bij)scholing even logisch is als werken; leven lang leren wordt standaard. Het creëren van waarde gebeurt minder in hiërarchische, voorheen vaak grote, bedrijfsstructuren. De in aantal groeiende groep zzp'ers, start-ups en platformen onderstrepen dat economische ecosystemen en netwerken in toenemende mate bestaan uit kleine(re) partijen en tevens horizontaal georganiseerd zijn.

> "In binnensteden zullen er minder mensen in kantoren en winkels werken, maar mogelijk wel weer meer zzp'ers in de plinten van gebouwen"

Door verdergaande automatisering en robotisering verdwijnen er steeds meer banen. Uit verschillende onderzoeken[18] blijkt dat het om zeer verschillende soorten banen kan gaan, maar op dit moment wordt vooral gevreesd voor de middenberoepen en in toenemende mate ook om banen voor hoger opgeleiden. De meningen over het aantal banen dat zal verdwijnen zijn niet éénduidig. Waar wel meer overeenstemming over bestaat, is dat delen van veel banen wel zullen veranderen. Er wordt over ruim 2 miljoen banen gesproken die door automatisering en robotisering zullen verdwijnen of aanzienlijk van karakter zullen veranderen omdat die door robots, logaritmen of andere technologieën zijn overgenomen. Al langer is bekend dat routinematig werk steeds makkelijker kan worden overgenomen door artificiële intelligentie, dit geldt zowel voor laag als hooggeschoold werk. Ook cognitieve taken bestaan immers voor een deel uit routines. Overigens zullen zeker niet altijd hele banen verdwijnen, maar meer deelfuncties van banen. Dit plaatst zeker beroepsopleidingen voor een grote uitdaging: voor welk beroep worden mensen eigenlijk opgeleid? Het is ook begrijpelijk dat in het middelbaar- en hoger beroepsonderwijs de zogeheten *21st century skills* een dominante positie innemen: meer generieke softe competenties zoals samenwerken, kritisch en creatief denken, mediawijsheid, waardoor studenten later in hun

werkzame bestaan adequater kunnen inspelen op zich voordoende veranderingen. Het nadeel is dat specifieke specialistische kennis steeds minder vaak wordt bijgebracht. Opleidingen zien zich daarnaast ook voor het vraagstuk geplaatst waar studenten het best de nieuwe vaardigheden kunnen leren. Is dat in de school zelf of is het leren in de praktijk een meer relevante plek. De binnenstad zou als het ware een grote *living lab* kunnen worden en schoolgebouwen 'slechts' een plek voor coaching, ontmoeten en bijzondere onderwijsprogramma's.

Nieuwe technologie en veranderende behoeften bij consumenten kunnen tegelijkertijd ook zorgen voor nieuw werk, er is steeds meer behoefte aan mensen die data analyseren en achterliggende logaritmen construeren en nieuwe technologische toepassingen ontwikkelen. De laatste jaren zijn nieuwe technologie-gerelateerde beroepen ontstaan zoals app-ontwikke-

18. World Economic Forum, WRR.

laars, social media experts en vloggers. Daarnaast heeft de nadruk op lokale beleving gezorgd voor een opleving van ambachtelijke beroepen, denk aan de lokale productie van bier. Dit zijn wel vooral beroepen en activiteiten die op een andere manier zijn georganiseerd dan de 'traditionele vaste baan'. In binnensteden zullen er minder mensen in kantoren en winkels werken, maar mogelijk wel weer meer zzp'ers in de plinten van gebouwen. Het is gegeven de vergaande technologische mogelijkheden zeker voorstelbaar dat het aantal mensen dat fulltime werkt afneemt en werk minder centraal in ons leven staat. Nieuwe vormen van tijdsbesteding zullen daardoor ontstaan die mogelijk in binnensteden plaatsvinden omdat daar een grotere concentratie van activiteiten mogelijk is. Er ontstaat een economie die zich minder organiseert rondom vraag en aanbod van arbeid en een werkgevers-werknemers structuur.

Een andere belangrijke trend die hier debet aan is, is de opkomst van deelplatforms. In dit verband wordt ook wel van de deeleconomie gesproken. Hierbij wordt niet ongebruikte arbeid maar tijdelijk ongebruikt bezit aangeboden. De grenzen tussen producent en consument vervagen, tegelijkertijd wordt bezit als kapitaal op een nieuwe manier belangrijk (en het verschil tussen zij die deze vorm van kapitaal wel en niet bezitten). Particulieren bieden steeds vaker goederen die zij op dat moment niet zelf gebruiken aan op deelplatforms van Airbnb en Snappcar tot De kledingbibliotheek. Tegelijkertijd wordt ook arbeid steeds vaker aangeboden via deelplatforms, denk bijvoorbeeld aan het platform Helpling voor schoonmaakdiensten.[19] Waar het delen vaak op lokale schaal plaatsvindt, opereren deelplatforms zowel op lokale en regionale als op mondiale schaal. Door de dichtheid van functies en mensen in binnensteden zijn zij van nature een belangrijk decor of marktplaats voor deze nieuwe producten en diensten. Deelconcepten zorgen niet alleen voor nieuwe economische verhoudingen in veel sectoren met nieuwe spelers op de markt, maar hebben ook gevolgen voor het gebruik en de ruimtelijke inrichting van binnensteden. Het meer delen van bezit in de tijd maakt dat

ruimte efficiënter gebruikt kan worden, maar vraagt ook om nieuwe logistieke afstemming. Een deelplatform voor parkeerplaatsen kan de parkeerdruk doen afnemen en ervoor zorgen dat uiteindelijk minder parkeerplaatsen nodig zijn (zie ook verderop onder kopje Anders vervoeren). Ook vraagt het om een nieuwe afstemming tussen verschillende gebruikers van de publieke ruimte in (binnen)steden. Het succes van Airbnb zorgt er bijvoorbeeld nu al voor dat veel binnensteden kampen met overlast[20], dit speelt niet alleen in de grote steden maar ook in middelgrote steden zoals Nijmegen, Leiden, Gouda en Delft en kleinere steden zoals Bergen.

2.3.5 Anders investeren

Door de crisis en door technologische en maatschappelijke mogelijkheden heeft er een aantal aanzienlijke veranderingen plaatsgevonden hoe we tegen geld en investeringen zijn gaan aankijken en mee omgaan. Zeker naar

19. Voor een overzicht van ´collaborative economy´ initiatieven in Nederland, zie: www.deeleconomieinnederland.nl/infographic_deeleconomie_landschap/
20. In steden met een krappe woningmarkt, zoals Amsterdam, zorgt Airbnb zelfs voor verdringing door opstuwend effect op huizenprijzen

aanleiding van de financiële crisis zijn inzichten en vertrouwen hoe financiële markten, banken en wereldomvattende financiële geldstormen functioneren deels op losse schroeven komen te staan. Combinaties van ontwikkelingen die niet gelijktijdig voor konden komen volgens gangbare economische en financiële modellen bleken dat wel te kunnen, negatieve rentes zijn onderdeel van de realiteit geworden en 'slimme' financieringsconstructies worden met argusogen bekeken en beoordeeld. Rendementen op beleggingen zoals die voorheen zijn behaald, zijn geen vanzelfsprekendheid meer en nieuwe richtingen worden gezocht. Zo nemen beleggingen in vastgoed weer toe, zeker in de woningmarkt. Gedurende de crises, maar ook nu nog, zijn nieuwe vormen van financieren ontstaan, waaronder crowdfunding of het opzetten van coöperaties. Deels wordt, nu de economie weer is aangetrokken, teruggevallen op populaire constructies van voor de crises, maar gelijktijdig zijn nieuwe vormen van financieren niet meer weg te denken en deel geworden van het brede pallet. Ook in de stedelijke ontwikkeling is er een verbreding ontstaan aan financierings- en investeringsmogelijkheden. Er zijn evenwel drie ontwikkelingen die de toch al turbulente financieringsmarkten en investeringsontwikkelingen nog meer zullen gaan beïnvloeden:

1. Vertrouwen in financiële systemen zal op een andere wijze worden ingevuld. Niet banken zijn meer de dragers, maar het netwerk. Systematieken als blockchain kunnen worden gezien als resultante van deze verschuiving. De transacties of andersoortige informatie die met blockchaintechnologie wordt opgeslagen, staat namelijk niet bij één bedrijf gestald, maar op het netwerk, zoals dat ook voor internet geldt. Voorheen logische centrale partijen, waaronder banken, zullen dat daarom in mindere mate of zelfs niet meer zijn. Andere actoren kunnen die rol overnemen of mede invullen, waaronder databedrijven, maar ook platforms c.q. netwerken, waaronder die van lokaal geld, kunnen een rol van betekenis gaan spelen die ze voorheen veel lastiger konden oppakken c.q. invullen. Het distributieve karakter van methodes als blockchain gekoppeld aan toenemende transparantie in transacties zullen verhoudingen doen veranderen. Onduidelijk is of dit tot een groot systeem zal leiden of juist tot (of: en) een groot aantal netwerken c.q. platformen waar dit zal worden toegepast. Crowdfunding kan eveneens gezien worden als duiding van deze verschuiving: andere partijen dan banken worden financier, met als bijkomend voordeel dat, zeker daar waar particulieren geld uitlenen, er vaak ook meer betrokkenheid aanwezig is bij de projecten die gefund worden. Zeker op lokaal niveau zie je dat mensen een initiatief willen steunen en meedoen aan crowdfunding. Het versterkt niet zelden de sociale lokale verbondenheid, wat kansen kan bieden voor ontwikkeling van de binnenstad.

2. De tweede fundamentele verandering betreft de wijze waarop we waarde van investeringen zullen berekenen. In toenemende mate zal het als normaal worden ervaren dat voorheen als externaliteiten benoemde effecten van projecten (zoals milieuschade, maar ook hergebruik van materialen na sloop of verbouwing) geïnternaliseerd zullen worden in de business- c.q. verdienmodellen van projecten. Afwenteling op de samenleving van zogeheten externe effecten zal niet meer worden toegelaten. Investeerders, projectontwikkelaars en zelfs ook de overheid zullen bij hun projecten de omgevingseffecten moeten verwerken in hun business- en verdienmodellen. Eenvoudigweg een gebouw neerzetten vereist een veel verdergaande doorrekening van effecten en daarmee waarschijnlijk ook van het kunnen realiseren van andere (lagere?) rendementen. Daar komt nog bij dat voorheen investeringen vaak gekoppeld waren aan een 'functie': een parkeergarage, bibliotheek of iets dergelijks. Door steeds verdergaande functiemenging en blurring wordt deze eenduidigheid steeds minder, waardoor modellen van waarde/opbrengsten gebaseerd zullen worden op onderlinge verevening. Zeker als die functies ook nog steeds sneller elkaar kunnen opvolgen. De wijze waarop waardecreatie wordt gerealiseerd zal als het ware 'opnieuw uitgevonden' moeten worden, waarbij ook een verschuiving zal optreden waar belasting wordt geheven bijvoorbeeld op grondstoffen in plaats van menselijk kapitaal. In plaats van een lineair systeem zullen economische principes juist op rege-

neratieve insteek worden ingevuld: een economie waar we het sluiten van kringlopen de norm is en in optima forma geen afval meer bestaat. Het zal waarschijnlijk ook gepaard gaan met een verschuiving van de aard en soort projecten en ontwikkelingen waarin door financiële partijen wordt geïnvesteerd. Tevens zal het waarschijnlijk ook een groep investeerders aantrekken (waaronder pensioenfondsen) waarvoor het aantrekkelijker dan voorheen wordt om ook in Nederland in woningbouw, infrastructuur en dergelijke te gaan investeren.

3. De derde verandering is de verschuiving van eigendom/bezit naar gebruik en delen. Het essentiële voordeel van deze ontwikkeling in de samenleving is dat hierdoor veel efficiënter met bestaande en nieuwe capaciteit kan worden omgegaan (activeren latente meerwaarde). Het meest gebruikte voorbeeld is de auto in eigen bezit die bijna 95 procent van de tijd stil staat maar wel ruimte gebruikt, terwijl bij autodelen die stilstand aanzienlijk vermindert. Airbnb is in essentie ook een voorbeeld van een dergelijke efficiëntieslag door een betere benutting van anders maar leegstaande kamers. In de detailhandel zijn ook al voorzichtige verschuivingen hiernaar merkbaar: winkeliers proberen abonnementsmodellen uit, bieden mogelijkheden voor peer-2-peer uitwisseling, waarbij ruilen, huren en hergebruik belangrijke invalshoeken vormen. In algemene zin veroorzaakt het mede ook de verschuiving van detailhandel als productaanbieder naar (en misschien nog wel essentiëler) dienstverlener.

2.3.6 Anders vervoeren

Vervoer staat op het punt opnieuw vormgegeven te worden. Door de opkomst van mobiliteitsdiensten (vorm van deeleconomie) en elektrische transportmiddelen is het denkbeeldig dat geïndividualiseerd snel transport op basis van fossiele brandstof verschuift van (ook hier) bezit naar gebruik van transportmiddelen. Hierdoor wordt het ook mogelijk dat op nationaal niveau maar zeker in steden het transport een andere vorm krijgt.

De deeleconomie wordt ook gezien als een kansrijke weg naar een duurzame toekomst waarin op een meer ecologische en kostenbewuste wijze omgegaan wordt met grondstoffen, voorzieningen en aangeboden diensten. Wanneer bijvoorbeeld de reële kosten van mobiliteit zichtbaar worden gemaakt, dus inclusief ecologische en maatschappelijke kosten die nu niet doorberekend worden aan gebruikers, dan zou er al veel sneller het *tipping point* bereikt kunnen worden van mensen die geen eigen auto bijvoorbeeld meer willen of kunnen betalen en overstappen op alleen de kosten van feitelijk gebruik. De deeleconomie gaat in principe veel slimmer om met veel onbenutte capaciteit (zoals de auto die vaak langdurig ongebruikt voor de deur staat) waardoor de overall kosten toch overzichtelijk kunnen blijven omdat er bijvoorbeeld minder auto's nodig zijn om eenzelfde vraag naar mobiliteit op te kunnen vangen. Aanpalende effecten als een lager aantal, of zelfs geen, parkeerplekken c.q. – garages in de stad of het gegeven dat dan ook mensen met vervoersarmoede (bijvoorbeeld geen rijbewijs, visueel gehandicapt, geldgebrek, te jong) eenvoudiger gebruik kunnen maken van een goed vervoersaanbod. Abonnementsvormen voor het totale vervoer *(mobility as a service)* zal waarschijnlijk in belang toenemen.

> "Abonnementsvormen voor het totale vervoer (mobility as a service) zullen waarschijnlijk in belang toenemen"

Onze samenleving raakt ook steeds meer *'connected'*. Een zeer aanzienlijk deel van de bevolking in Nederland beschikt bijvoorbeeld over een smartphone en is daarmee al *connected* tot een in principe oneindig groot aantal andere personen, instellingen of informatiebronnen. Ook apparaten worden onderdeel van deze connectiviteit *(Internet of Things)*. De verwachting is bijvoorbeeld dat binnen tien jaar al bijna 60 procent van het Nederlandse wagenpark *connected* zal zijn en dat dit in de daaropvolgende vijf tot tien jaar

zal doorgroeien naar bijna 100 procent. Dit zal zeker het geval zijn bij autonoom rijdende voertuigen. Als dit voor veel meer apparaten en gebruikers opgaat, dan ontstaat er een veelheid aan relevante informatie c.q. data die tot veel slimmere vormen van gebruik en een groot scala aan gevarieerde diensten kunnen leiden die bijdragen aan bijvoorbeeld het beheersbaarder maken van congestie, het verbeteren van bereikbaarheid en zeker niet in de laatste plaats bijdragen aan milieudoelstellingen. Een geheel andere openbaar vervoersysteem is hierdoor denkbaar en ook haalbaar. In feite zou, in vergaande vorm van een deeleconomie, al het transport in feite onderdeel zijn van een groot ov-systeem, waarbij de aard van je abonnement de keuzes en kwaliteit van het gewenste c.q. noodzakelijke transport mogelijk maakt. Steden zouden een aanzienlijke *'make over'* kunnen krijgen bij een zo ver doorgevoerd systeem. Maar zelfs bij minder vergaande doorvoering zullen bovenstaande ontwikkelingen al een aanzienlijke impact op structuur/vorm en gebruik van stedelijke ruimtes bieden.

De elektrificatie van transportmiddelen is eveneens een stimulans voor de opkomst van slim inzetbare vervoersmiddelen. Voor persoonlijk vervoer is de verwachting dat de snelle elektrische fietsen *(speed bikes)* een serieus alternatief zullen gaan vormen voor vervoer tot zo'n dertig kilometer. Dit komt overheen met de gemiddelde dagafstand die met de auto wordt afgelegd (cijfers CBS, 2016[21]). Elektrisch transport voor goederen zal vrijwel zeker het vervoer in steden anders maken. Nu al is in sommige steden, waaronder Rotterdam en Utrecht, op trajecten een milieuzone ingesteld voor vrachtwagens en oudere personenauto's. Alleen elektrische vrachtwagens mogen in die zone wel rijden. Dit beleid zal zeker navolging krijgen in veel meer steden. Kleine elektrische voertuigen worden daarnaast al in toenemende mate ingezet voor stadsdistributie. Deze voertuigen variëren van een elektrische bakfiets tot een bestelbusje. Gelijktijdig wordt naast vermindering van milieuvervuiling via inzet van dit soort 'nieuwe' vervoersmiddelen ook getracht slimmer om te gaan met het vervoeren van het toenemende aantal pakketjes dat door bewoners/bedrijven via internet worden besteld. Zeker in de oudere, historische binnensteden, met Amsterdam als meest ultieme voorbeeld, is de noodzaak om tot slimmere transportsystemen te komen groot. Of vervoer van pakketjes met drones een serieus alternatief kan worden, is op dit moment erg lastig in te schatten. Het zou beelden uit klassieke films als Metropolis[22], waarin op verschillende hoogteniveaus stedelijke transport plaatsvindt, eindelijk realiteit maken.

21. www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/41/forse-groei-autokilometers
22. Metropolis is een Duitse sciencefictionfilm van regisseur Fritz Lang uit 1927 en geeft een beeld van een toekomstige sterk verstedelijkte samenleving uitgaande van vergaande industrialisatie.

3 Toekomstscenario's

3.1 De assen

In deze studie zijn vier scenario's, vier mogelijke toekomsten, van binnensteden beschreven die sterk afwijkend zijn van hoe binnensteden nu zijn. Om tot vier van elkaar afwijkende verhalen te komen is gewerkt met een assenstelsel. De assen zijn gebaseerd op wat in de scenariomethodiek drijvende krachten worden genoemd: trends en ontwikkelingen die een grote impact hebben op het onderwerp dat wordt onderzocht (binnensteden in dit geval) en waarvan onzeker is in welke richting die zich zullen ontwikkelen. De trends die in het hoofdstuk hiervoor zijn beschreven zijn in feite deze drijvende krachten. Twee zijn als as geselecteerd omdat ze in onze ogen zo'n grote impact zullen hebben maar waarvan ook zeer onduidelijk is in welke richting ze zich precies zullen gaan ontwikkelen. Voor de toekomst van de binnenstad is gekozen voor een as gebaseerd op de toegankelijkheid van data: is data voor iedereen openbaar of beperkt toegankelijk voor een selecte groep partijen (afgeschermd). En op de andere as is uitgegaan van aan de ene zijde een circulaire economie die mondiaal georganiseerd is en aan de andere kant van de as een circulaire economie die lokaal functioneert.

Afgeschermde of open data

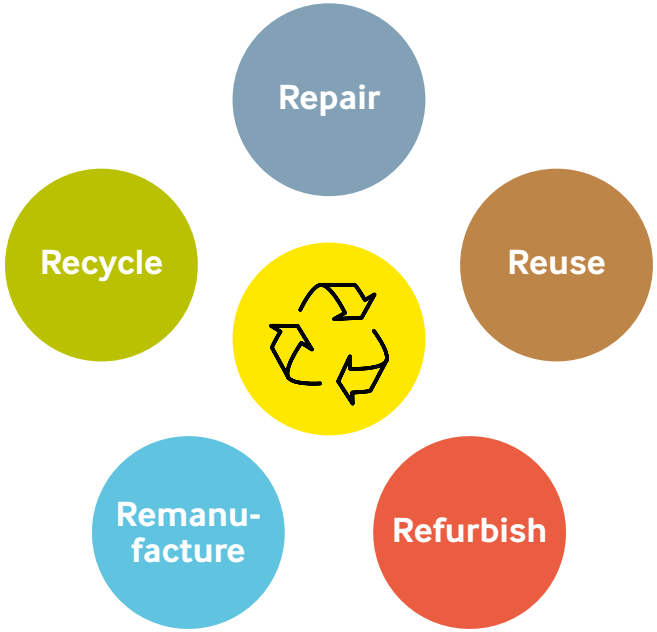
In zijn roman The Circle beschrijft Dave Eggers een samenleving waarin een groot data-bedrijf vrijwel het wereldwijde monopolie heeft op het verzamelen en interpreteren van data en het transparant ervan maken. Het dagelijks leven van burgers wordt volledig gestuurd en gecontroleerd door wat dat bedrijf bedenkt, uitvoert en openbaart. Een soort Google of Facebook maar dan in het kwadraat. Het verhaal is vergelijkbaar met '1984' maar dan passend in deze tijd. Het is haast niet voor te stellen dat we een dergelijk systeem met elkaar laten ontstaan. Niettemin zijn er wel ontwikkelingen die tot vergaande transparantie en openheid van data en informatie lijken te leiden. Een daarvan

is de verdere ontwikkeling van blockchain. Hiermee kan in essentie elke handeling, afspraak of productkenmerk worden vastgelegd. En door de structuurkenmerk van het systeem – niet op één server maar verspreid over een omvangrijk netwerk (gedistribueerd) – ook voor iedereen toegankelijk. Ook het realiseren van gesloten kringlopen (stromen) is nauwelijks zonder zeer vergaande dan wel volledige openheid van informatie en data realiseerbaar. Wil afval van de een, grondstof voor de ander zijn dan is een open datasysteem noodzakelijk omdat anders vraag en aanbod niet optimaal bij elkaar te brengen is en er toch teveel afval over blijft. Gelijktijdig weten we als geen ander dat informatie macht en daarmee geld is en er altijd tegenkrachten zullen zijn die wel zullen streven naar het verkrijgen van veel informatie en data, maar het niet willen delen. Omdat data c.q. informatie zo'n essentieel onderdeel van onze samenleving is en nog meer zal worden en er ook veel onduidelijkheid is of de toegankelijkheid ervan open dan wel afgeschermd zal zijn is voor deze as gekozen.

Mondiaal of lokaal werkende circulaire economie

Het Akkoord van Parijs (2015) is duidelijk: wil de mensheid ook na 2050 een leefbare wereld hebben dan zullen we moeten stoppen met het ongebreideld uitnutten van de aarde en terugdringen van de milieuvervuiling en daarmee beïnvloeden van het klimaat. Er is geen keus: we moeten toe naar een circulaire economie, een samenleving die niet meer verkwistend omspringt met natuur, grondstoffen en leefruimte. De vraag is wel hoe we dit gaan realiseren en ook hoe we dit gaan organiseren. Is er misschien wel een wereldwijde acceptatie van deze koers, dan blijft de vraag of het efficiënter is dit mondiaal of meer lokaal in de feitelijke uitwerking op te pakken. Kern van een circulaire economie is het sluiten van (complexe) materiële kringlopen. Centraal uitgangspunt is om grondstoffen en materialen zo te ontwerpen en te gebruiken dat ze zo lang mogelijk behouden en gebruikt worden via *repair*, *reuse*, *refurbish*, *remanufacture* en *recycle*. Er zijn zeker argumenten aan te voeren om dit op mondiale schaal uit te werken. Alle (afval)stromen worden dan onderdeel van de aanpak en daarmee kan je grootschalige recycling of andere vormen waarin de keten sluitend te maken is, opzetten. Maar misschien is een wereldomspannende aanpak te groot en niet behapbaar. Is een meer lokale aanpak uiteindelijk veel sneller te realiseren en ook qua schaal veel beter te managen. Uiteraard sluit het een het ander niet op voorhand geheel uit, maar wij hebben voor deze as een duidelijk onderscheid gemaakt in deze twee uitersten om juist wel het fundamentele onderscheid ervan duidelijk te maken. Er is nadrukkelijk ook niet gekozen voor het onderscheid circulair en lineair. Dit laatste begrip staat voor de wijze waarop de huidige economie grotendeels nog is georganiseerd en opereert. De trend is richting circulair en de lineaire werkwijze zal deze trend waarschijnlijk nog wel lang beïnvloeden maar uiteindelijk geheel verdwijnen dan wel marginaal blijven bestaan. Dit maakt dat de uitdaging veel groter is nu al uit te gaan van het functioneren van een circulaire economie. Vandaar dat voor deze as is gekozen. Op de volgende pagina is het assenstelsel met een korte beschrijving van de vier ontwikkelde scenario's weergegeven. De scenario's worden hieronder verder beschreven.

Kracht van scenario's

Een vaak gehoorde kritiek op scenario's is dat het maar verhaaltjes zijn en de werkelijkheid er toch anders uit zal zien. Dat is ook waar. Sterker nog, geen van de vier geschetste toekomstbeelden zal realiteit worden. Dat is namelijk ook niet de bedoeling van scenario's. Het zijn geen voorspellingen, het zijn meer verkenningen. Ze maken 'slechts' duidelijk dat er geheel andere ontwikkelingsmogelijkheden denkbaar zijn. En de werkelijkheid zal er inderdaad toch weer anders uitzien, misschien een mix van de hier gepresenteerde toekomsten, misschien een geheel andere vijfde beeld. Wat scenario's wel doen is betrokken partijen uitdagen om uit hun dagelijkse denkpatronen te komen en ze te confronteren met nieuwe, andere opties. En omdat er meerdere opties worden aangeboden, zijn ze ook niet confronterend voor het staande

beleid. Het is er geen alternatief voor. Ze zetten wel aan om het huidige beleid eens vanuit andere standpunten te bekijken en eventueel ook aan te passen. Want hoewel bij de vier scenario's uitgegaan wordt van ontwikkelingen die, leuk of niet, op ons afkomen is het uiteraard niet zo dat per scenario niet kan worden bedacht welke interessante kansen kunnen worden versterkt of om te proberen eventuele negatieve consequenties tot een minimum te beperken. Die maatregelen die bij drie of vier scenario's toepasbaar zijn, zijn dan ook kansrijk om via beleidsaanpassingen nu al uit te gaan voeren. Maatregelen die slechts bij een van de vier scenario's toepasbaar zijn, kennen een groot afbreukrisico en vereisen vaak meer politiek moed om ze op te pakken. Op deze wijze kan wel een veel steviger beleid worden neergezet dat van verschillende kanten (= scenario's) is beoordeeld. Omdat elk scenario een in zichzelf coherent verhaal is, maken ze afhankelijkheden tussen ontwikkelingen duidelijker, laten ze zien welke effecten bepaalde ontwikkelingen kunnen hebben en vooral wordt een alertheid ontwikkeld die maakt dat veel sneller op vroege signalen die duiden op veranderingen kan worden ingesprongen. Dit '*picking the signals*'-effect is een niet te verwaarlozen uitkomst van het werken met scenario's: een veel pro-actievere benadering kan er mee worden bereikt. In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de algemene en meer scenario-specifieke aanbevelingen.

> "In deze studie zijn vier scenario's, vier mogelijke toekomsten, van binnensteden beschreven die sterk afwijkend zijn van hoe binnensteden nu zijn"

Scenario's bestrijken in principe altijd een langere periode. Het heeft niet zo heel veel zin om scenario's te maken met een tijdshorizon van vijf jaar. Het aantal veranderingen, en zeker de consequenties naar andere aspecten van des samenleving, is dan nog te beperkt of te pril. Het heeft veel meer nut om scenario's over een langere periode te laten gaan om daarmee ook verder

rijkende veranderingen te kunnen laten zien. In het geval van deze studie is 20 jaar na nu als leidraad gekozen, oftewel het jaar 2038. Nog ruim voor het Parijs-ultimatum van 2050, maar waarschijnlijk wel nog een tijdstip die menig huidige betrokkene bij de binnenstad in zijn of haar werkzame leven zal meemaken en dat uitdaagt om er nu al invulling aan te geven.

De binnenstad in de toekomst: vier scenario's

Binnenstad United

Er is aanzienlijke regelgeving gerealiseerd om te komen tot een wereldwijd gesloten systeem van grondstoffen en herbruikbare producten. Zeer slimme logaritmen zijn ontwikkeld om deze kringloopsluiting te realiseren. Het wereldwijde systeem van produceren, hergebruiken en recyclen is alleen mogelijk gebleken bij zeer grote transparantie en eenduidigheid van informatie. Hoewel data voor iedereen toegankelijk en beschikbaar is en er weinig exclusiviteit is, zijn wereldwijde standaards dominant ten koste van variëteit. Het optimaliseren van massa is leidend. Consumenten zijn door deze mondiale systemen als vanzelfsprekend ook wereldburger geworden. In het algemeen is de ontwikkeling dat (binnen)steden door deze ver doorgezette globalisering steeds meer op elkaar zijn gaan lijken. Misschien niet altijd in hun uiterlijk, maar wel hoe ze zijn georganiseerd. Naast deze wereldwijde formele kringlopen is er toch ook nog ruimte gebleken voor meer informele re-use en recycling activiteiten gekoppeld aan die goederen- en materiaalstromen die buiten het wereldwijde kringloopsysteem vielen en daardoor niet goed gesloten kunnen worden. Op lokaal niveau zijn deze via informele samenwerkingen wel effectief gesloten. De grotere binnensteden weten zich nog enigszins te onderscheiden met unieke platformen c.q. ecosystemen gerelateerd aan specifieke kenmerken van hun stad. De middelgrote en kleinere binnensteden zijn over het algemeen compacter geworden, meer gericht op wonen en veel minder werkgelegenheid, zowel detailhandel als dienstverlening.

Mondiale circulaire economie

Binnenstad als game

Afval is werkelijk big business geworden. Vooral de grote bedrijven verdienen er goed aan, wereldwijd. Dit is gelukt door in nauw overleg met nationale overheden, slim in te spelen op het duurzamer maken van de samenleving: het inzetten van biobased slimme materialen, het introduceren van een excellente materialenpaspoort, het benutten van data voor het tegengaan van verspilling, het nudgen van consumenten om gedrag duurzamer te maken. Ze hebben ook een welhaast monopolistische kennispositie weten te verwerven. Zowel de grondstoffenmarkt als dataverzameling en -verwerking zijn daarom nu in handen van grote wereldwijd opererende spelers. Duurzaamheid is voor de gemiddelde burger geen zorgpunt. Ze hoeven er in feite niet over na te denken. Het wordt toch goed geregeld door de markt en de overheid. Maar impliciet maken ze wel degelijk onderdeel uit van dit wereldwijd opererend systeem. Om namelijk tot zo'n goed werkende circulaire samenleving te komen, hebben de data- en grondstoffenbedrijven een soort puntensysteem ontwikkeld: mensen kunnen punten verdienen door de juiste circulaire acties uit te voeren of circulaire grondstoffen te gebruiken. De spelpunten zijn in wezen een indicatie van de mate van circulariteit. Steden hebben op dit puntensysteem ingespeeld door mensen uit te dagen activiteiten in hun stad te komen doen. Ze kunnen dan extra punten verdienen. Vele soorten 'games' zijn hiervoor ontwikkeld voor allerlei doelgroepen. De meest aantrekkelijke binnensteden zijn dat niet meer vanwege hun historie of aanbod aan bezienswaardigheden, maar door het aanbod van (augmented reality) games.

Open data ← → **Afgeschermde data**

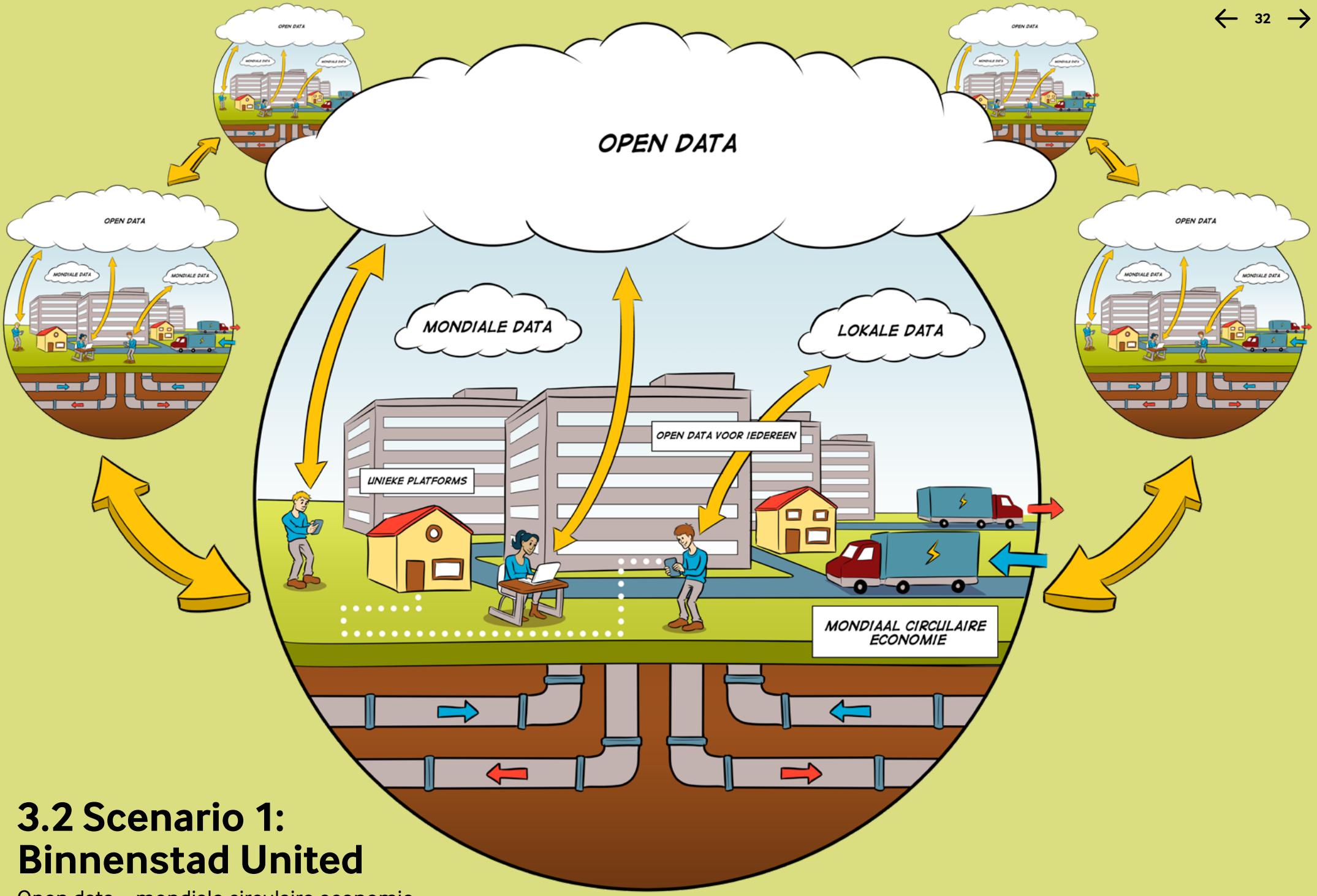
Autarkische Binnenstad

De samenleving heeft een metamorfose ondergaan. Hoewel grote ondernemingen hebben gepoogd in te springen op de ontluikende circulaire economie en het benutten van grote hoeveelheden data, is ze dat niet gelukt. De verschillen tussen regio's en steden waren zo groot dat het als multinational niet mogelijk bleek dit bedrijfseconomisch verantwoord te managen. Teveel systemen moesten naast elkaar bestaan. Omdat ze voor de lokale kennis toch altijd mensen uit de stad of regio moesten inhuren, werd uiteindelijk duidelijk dat het ook gemakkelijker zou zijn om het op deze schaal te gaan organiseren. Burgers, zzp'ers en andere, veelal kleinere bedrijven, zagen hun kans schoon en gingen dit zelf doen. Ze ontwikkelden kleine communities van burgers en ondernemers die hergebruik zelf gingen organiseren. Communities die met behulp van gedeelde data ook optimaal konden functioneren. Doordat iedereen toegang tot al dan niet bewerkte data heeft, kan vraag en aanbod optimaal op elkaar worden afgestemd. Nieuwe spullen en tweede hands vullen elkaar naadloos aan. Sterker nog, de tweede hands markt heeft de verkoop van nieuwe producten overstemd. Het winkelarsenaal is daardoor ook aanzienlijk ingekrompen. Er is niet langer sprake van één binnenstad, maar er is een wirwar aan zelfgeorganiseerde knooppunten van informatiestromen en uitwisseling en uitruil van tweede hands spullen ontstaan. De stad kent niet meer een éénduidige structuur. Het is meer een pulserend organisme geworden met meerdere – tijdelijke – centrale plaatsen in de stad.

Lokale circulaire economie

Exclusieve Binnenstad

Hoewel het tientallen jaren een expliciet streven in het politiek bestel was om tot een inclusieve samenleving te komen is het niet gelukt. Sterker nog, de samenleving kent gigantische verschillen in inkomen en aanzien. Met name de toegang tot informatie en data heeft de grote kloof versterkt tussen 'data have's' en 'not-data have's'. Selectieve platforms zijn er ontstaan. Op basis van abonnementen hebben leden exclusieve toegang tot informatie èn plekken in de stad. De binnenstad ontwikkelt zich tot een zeer exclusieve ruimte, waarin de elite gebruik kan maken van optimale vraaggestuurde dienstverlening. Deze exclusiviteit botst regelmatig met de lokale circulaire economie die juist baat heeft bij breed en juist niet exclusieve toegang tot producten en verzamelplaatsen die bij kunnen dragen aan hergebruik en recycling van materialen. Winkeliers vechten ook om de gunst van hun bezoekers. Kortingen, speciale bijeenkomsten of exclusiviteitsproducten worden ingezet om mensen aan zich te binden. Grofweg is er een tweedeling in retailland ontstaan van exclusieve winkels enerzijds tegenover het aanbod aan laagwaardige, veelal grootschalige winkels anderzijds. Winkels tussen deze twee segmenten zijn vooral verschoven naar online verkoop. Met name mensen met een exclusief membership krijgen sneller toegang tot de soms subtiele maar soms zelfs zeer duidelijk gated enclaves in de binnenstad. Dit geldt zowel voor de grote als de kleine binnensteden. Op dit plekken wordt een scala aan vermaakmogelijkheden voor specifieke doelgroepen permanent aangeboden. Bijna een soort gated innercity.

3.2 Scenario 1: Binnenstad United

Open data – mondiale circulaire economie

Scenario 1: Binnenstad United

Open data – mondiale circulaire economie

Er is aanzienlijke regelgeving gerealiseerd om te komen tot een wereldwijd gesloten systeem van grondstoffen en herbruikbare producten. Zeer slimme logaritmen zijn ontwikkeld om deze kringloopsluiting te realiseren. Op voorhand werd bedacht dat eenduidigheid van data daarbij essentieel zou zijn. En hoewel data voor iedereen toegankelijk is alsmede weinig exclusiviteit kent, blijkt het op deze schaal toch slechts voor enkele al in het verleden mondiaal opererende bedrijven haalbaar om deze databestanden en -systemen te ontwikkelen en te vermarkten. Er is daarom maar een beperkt aantal standaards in gebruik die zowel voor materialen als aan daaraan gekoppelde data wordt gebruikt. Het impliciete effect van deze standaardwijze van registreren en daarmee ook verwerking is dat het niet uitnodigt tot andere vormen van verwerking en toepassing. Omdat overheden ook aanzienlijke boetes opleggen wanneer producten na afschrijving niet worden aangeboden aan bedrijven die het weer tot nieuwe grondstoffen verwerken, voelen burgers zich, ondanks de mooie gedachtes erachter en ook wetende dat de noodzaak om naar gesloten kringlopen te komen, soms betuttelt en geleefd. Er is daardoor ook een aanzienlijk, deels min of meer illegaal, systeem ontstaan van mensen en bedrijven die weliswaar nog steeds met afgeschreven producten nieuwe grondstoffen maken, maar vooral op een goedkopere wijze waardoor er toch 'gemorst' wordt, met als gevolg toch aantasting van natuur en milieu. Dit alternatieve circuit kent nadrukkelijk ook zijn lokale variaties. Hoewel geen enkele publieke overheid dit zal onderstrepen, zien sommige bestuurders wel in dat het voor bepaalde groepen in de samenleving een kans voor economisch overleven betekent. Een permanente strijd tussen formeel juist en informeel aantrekkelijk speelt zich daarom ook in menig gemeenteraad af.

Het merendeel van de burgers identificeert zich evenwel met wat er wereldwijd wordt bereikt op het gebied van milieu en klimaat en wil zich daar voor inzetten. Er is een soort internationale trots ontstaan over hoe de mensheid het grote gevaar van 4 graden temperatuurstijging heeft weten te ondervangen. Lokale trots is er daarnaast wel degelijk, maar deze uit zich met name in de wijze waarop een stad op vernieuwende of eigenzinnige wijze aan het wereldwijde circulaire systeem bijdraagt. Zoals vroeger gepronkt werd met een hoge notering op stedenlijstjes die je bezocht moest hebben, staat tegenwoordig de ranking op de lijst van circulaire en *resilient cities* in aanzien.

Gelukkig worden nieuwe technologieën optimaal ingezet door vanouds al grote productiebedrijven. Deze hebben deels een draai gemaakt naar de deeleconomie en naast het ontwikkelen van (nieuwe) producten en diensten zijn ze ook volwaardig ingestapt in de 5R's: *repair, reuse, refurbish, remanufacture* en *recycle*. Vooral voor de meer hoogwaardige en daarmee ook duurdere producten is het even gemakkelijk geworden om deze te leasen als aan te schaffen. Ongeacht deze keuze nemen de fabrikanten de zorg op zich om te voorkomen dat ze ergens op een afvalhoop komen. Kopers zijn daardoor wel extra geld kwijt omdat daar in de aanschafprijs al rekening mee is gehouden met aanvullende kosten. Data en circulariteit zijn sterk met elkaar verknoopt. Het wereldwijde systeem van produceren, hergebruiken en recyclen is alleen mogelijk gebleken bij zeer grote transparantie van informatie.

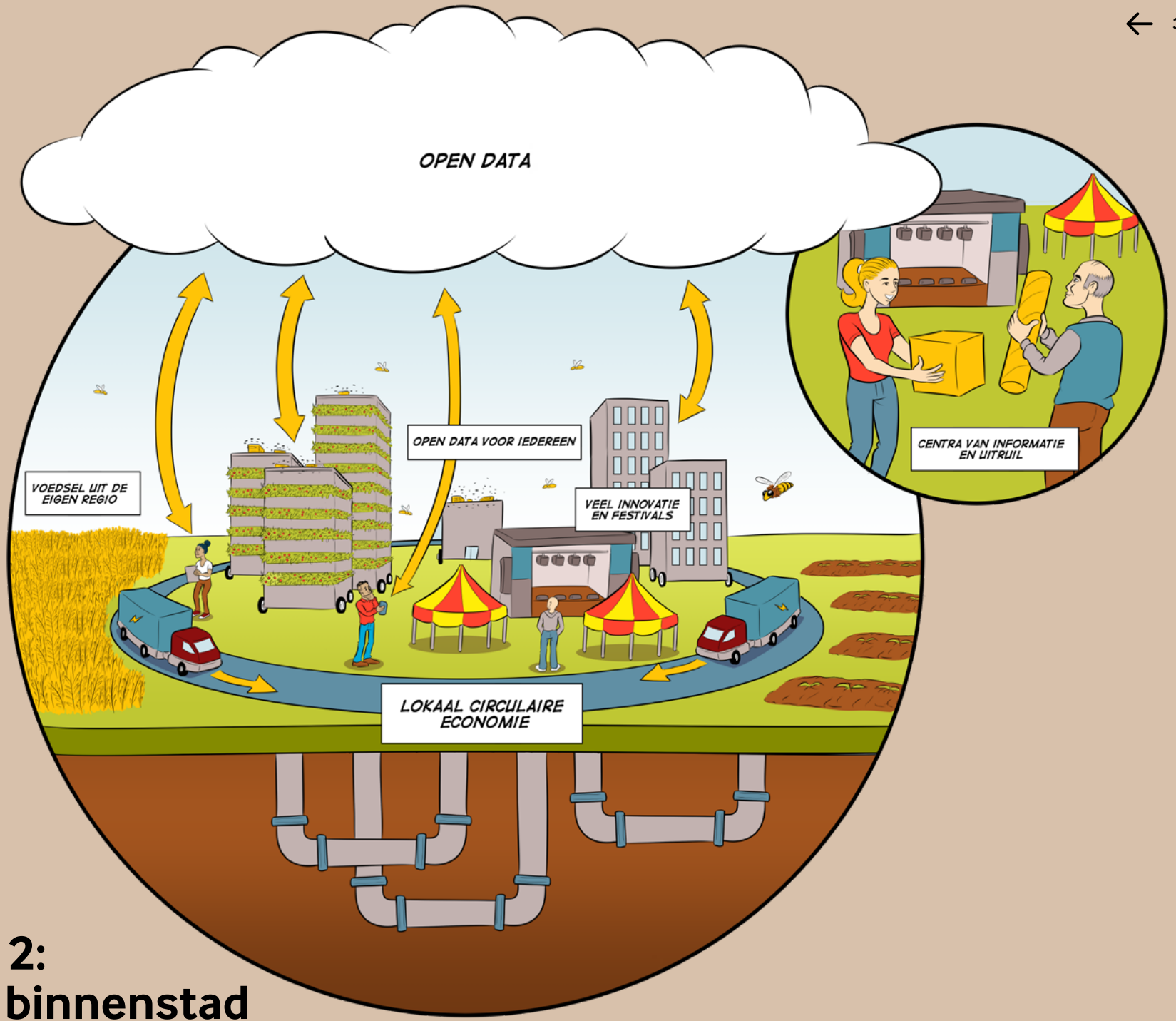
Consumenten zijn door deze mondiale systemen als vanzelfsprekend ook wereldburger geworden die ondanks de betutteling toch ook hoge eisen stelt aan hergebruik van producten en materialen. Maar gelijktijdig zijn de kosten ook belangrijk. Dit blijft tot gevolg hebben dat er ook gebieden zijn waar het wat minder nauw wordt genomen met de mondiaal afgesproken econormen.

Ook heeft daardoor het internetgeld nog niet de absolute overhand gekregen. De mondiaal opererende bedrijven hielden als een soort achtervang een alternatief systeem in de lucht waarmee mensen zekerheid over geldstromen gegeven kon worden. Maar door de steeds dieper in elkaar schuivende financiële en circulaire systemen zijn deze alternatieven wel aan het verdwijnen.

In het algemeen is de ontwikkeling dat steden steeds meer op elkaar lijken. Misschien niet altijd in hun uiterlijk, maar wel hoe ze zijn georganiseerd en gegroepeerd. Steden weten zich nog het best te onderscheiden met unieke platformen c.q. ecosystemen. Soms zijn deze gebaseerd op krachtige aspecten die een stad van oudsher al had zoals een historische binnenstad en bijbehorende geschiedenis c.q. stedelijke DNA, maar eerder zit de toegevoegde waarde voor de leden in het gegeven dat ze gemakkelijk toegang tot mensen uit hun eigen stad als ook met lotgenoten uit andere internationale steden hebben en op stedelijke schaal bijdragen aan circulariteit.

In de loop van de jaren heeft er wel een afname plaatsgevonden van werkgelegenheid in detailhandel doordat minder winkels wisten in te springen op deze mondiale ratrace naar sluiting van kringlopen en de 5R's. Daar tegenover staat een toename op het gebied van banen gerelateerd aan activiteiten voor hergebruik en recycling. Maar deze ontwikkeling gecombineerd met verdergaande robotisering, automatisering en benutten van zelflerende datasystemen heeft niet kunnen voorkomen dat er over het geheel genomen een afname van werkgelegenheid heeft plaatsgevonden en een in omvang groeiende groep mensen moeite heeft om voldoende inkomsten te genereren. Voor de gemiddelde binnenstad betekent dit dat het aantal werkzame personen over de gehele line is afgenomen en dat het aantal mensen dat horeca of culturele instellingen bezoeken de laatste jaren aan het dalen is. Dit veroorzaakt weer druk op voortbestaan en in stand houden van dit soort voorzieningen. Sommige binnensteden hebben daarom ook bewust de keuze gemaakt zich niet op dit vlak te gaan profileren. Alternatieven zijn onder meer gevonden in het organiseren van laagdrempelige evenementen zoals pleinbioscopen of sportclinics of de toch vaak nog wel aanwezige pareltjes (winkels, plekken, kunstenaars) die er zijn via toegankelijke apps vindbaar te maken. Momenteel wordt er in een aantal steden geëxperimenteerd om in combinatie met *realtimedata,* beleving direct aan verschillende zintuigen te koppelen, waarbij zien en horen worden gecombineerd met voelen, proeven en vooral ook ruiken. Door deze nieuwe publiekssensatie lijkt een aantal binnensteden weer aantrekkelijk te worden om te bezoeken.

In algemene zin hebben met name de kleinere binnensteden moeite om met deze ontwikkelingen mee te komen. De grotere binnensteden zijn vooral ingericht als plekken waar afhalen en weer terugbrengen zo efficiënt mogelijk is georganiseerd. Ze moeten daarbij concurreren met ook slimme stadsdistributiesystemen die ditzelfde voor mensen doen maar dan tot aan hun huis. De grote binnenstad kent daarnaast veel belevingswinkels. Ook de food-sector heeft een grootschalig inwin- en hergebruiksysteem opgezet. Deze is echter vaak veel meer regionaal georganiseerd omdat een internationale reikwijdte financieel en product-technisch veel minder aantrekkelijk is. Juist in de kleinere en middelgrote binnensteden is een verschraling van het winkelaanbod al jaren lang zichtbaar. Ook nieuwe, meer op beleving gerichte detailhandel is beperkt aanwezig. Soms zijn er nog wel ketens die de moeite nemen om via hun winkels, of beter *convenient shops,* fijnmazige afzet en distributie aan te bieden. Dit veroorzaakt gelukkig nog enige levendigheid in de kleinere binnensteden. In he algemeen blijkt dat de gemiddelde binnenstad nadrukkelijk is verschoven van consumptieparadijs naar een plek waar de nadruk op kopen en consumeren toch is afgenomen en wonen veel meer de overhand heeft gekregen. Menige binnenstad is daardoor ook in omvang gehalveerd en het onderscheid tussen omliggende wijken is veel kleiner geworden. In sommige gevallen is het verschil tussen vroegere rustige buitenwijken en drukkere binnensteden volledig verdwenen. Voordeel is wel dat daardoor meer ruimte voor binnenstedelijke woningproductie mogelijk is geworden.

3.3 Scenario 2: Autarkische binnenstad

Open data – lokale circulaire economie

Scenario 2: Autarkische binnenstad

Open data – lokale circulaire economie

De samenleving heeft een metamorfose ondergaan. Hoewel grote ondernemingen hebben gepoogd in te springen op de ontluikende circulaire economie en het benutten van grote hoeveelheden data, is ze dat niet gelukt. De verschillen tussen regio's en steden waren zo groot dat het als multinational niet mogelijk bleek dit bedrijfseconomisch verantwoord te managen. Teveel systemen moesten naast elkaar bestaan. Omdat ze voor de lokale kennis toch altijd mensen uit de stad of regio moesten inhuren, werd uiteindelijk duidelijk dat het ook gemakkelijker zou zijn om het op deze schaal te gaan organiseren. Burgers, zzp'ers en andere, veelal kleinere bedrijven, zagen hun kans schoon en gingen dit zelf doen. Ze ontwikkelden kleine *communities* van burgers en ondernemers die hergebruik zelf gingen organiseren. Communities die met behulp van gedeelde data ook optimaal konden functioneren. Uiteraard leverde dit wel zorg op over privacy vraagstukken ('het komt snel dicht bij je'), maar juist ook die nabijheid maakte dat mensen er open en uitermate functioneel mee omgingen. Bestaande en nieuwe technologieën werden ingezet om sluiting van kringlopen en verzamelen van informatie gemakkelijk te maken. Het gevolg: een enorme dichtheid aan sensoren en andere middelen waarmee gebruik, eigenschappen, staat van dienst en dergelijke worden bijgehouden. Met elkaar delen en hergebruik zijn de norm geworden. Onbegrensd consumeren is sterk afgenomen. Uiteraard streven mensen naar gemak en comfort, maar een automatische koppeling met nieuw en veel is er niet meer. Gesloten kringlopen worden zo overzichtelijk en kort mogelijk gehouden. Als het even kan komen voedsel en producten uit de eigen stadsregio waardoor '*vertical farming*' een boost heeft gekregen.

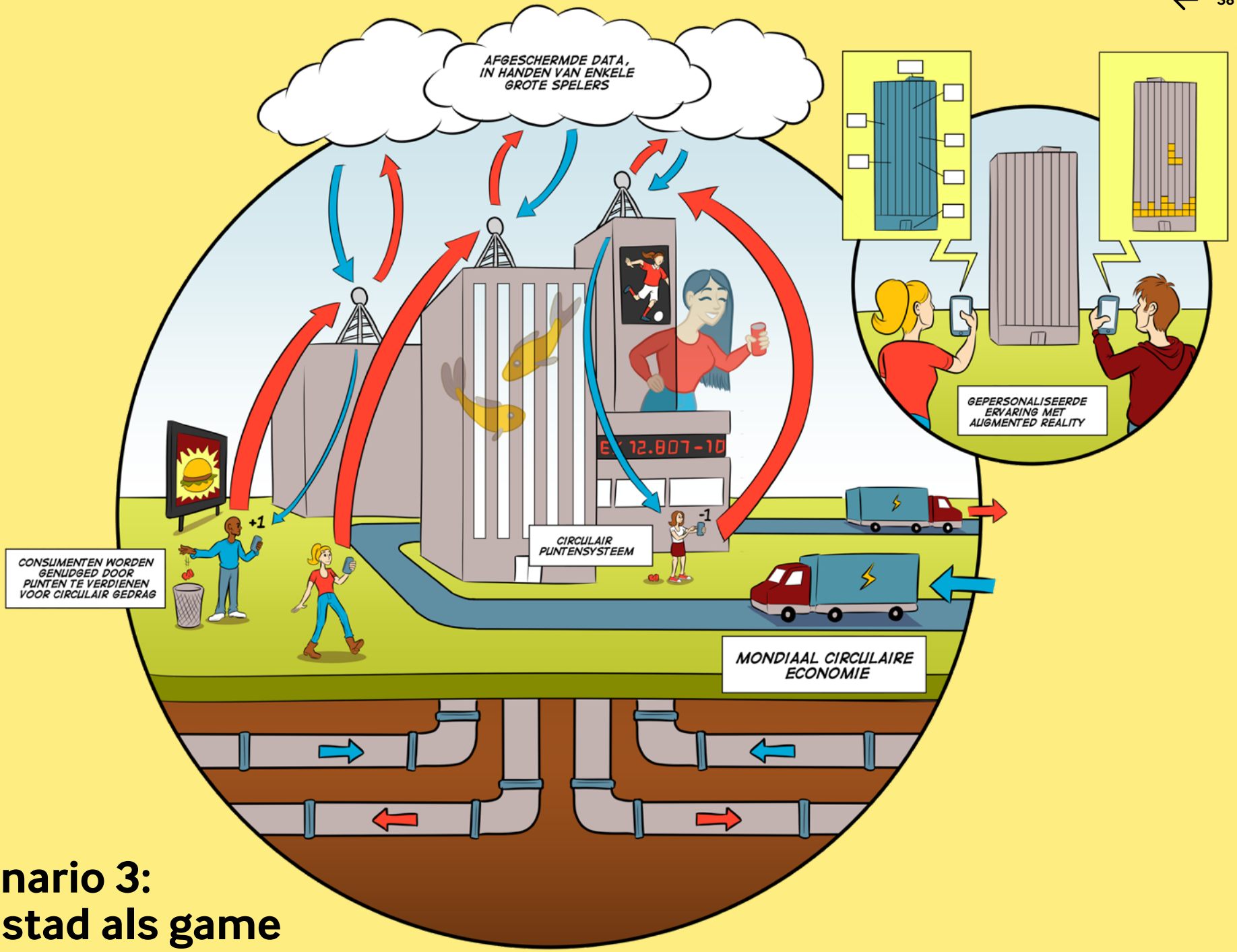
Doordat iedereen toegang tot al dan niet bewerkte data heeft, kan vraag en aanbod optimaal op elkaar worden afgestemd. Nieuwe spullen en tweedehands vullen elkaar naadloos aan. Sterker nog, de tweedehands markt heeft de verkoop van nieuwe producten overstemd. Het winkelarsenaal is daardoor ook aanzienlijk ingekrompen. Er is niet langer sprake van één binnenstad, maar er is een wirwar aan zelfgeorganiseerde knooppunten van informatiestromen en uitwisseling en uitruil van tweedehands spullen ontstaan. De stad kent niet meer een éénduidige structuur. Het is meer een pulserend organisme geworden met meerdere – tijdelijke – centrale plaatsen in de stad. Deze kunnen verschuiven, aangezien er steeds nieuwe services bijkomen. Op deze 'knooppunten van informatiestromen en uitruil' (soms een fysieke plek, soms een digitale) vindt verhoogde persoonlijke connectiviteit plaats, kunnen de meest optimale 'deals' gevonden worden en vinden niet zelden de leukste innovaties plaats.

Slimme systemen zijn ontwikkeld om die verbindingen te realiseren. Systemen die op voorhand zorgen dat ingeschrevenen bericht krijgen dat een product of materiaal beschikbaar gaat komen. Mensen schrijven zich ook in op vraaglijsten naar zo'n product of materiaal. Vraag en aanbod zijn daardoor meer verschoven naar predictief: het op voorhand in potentie al bij elkaar brengen van aanbieder en afnemer. Uiteraard wordt, als het product of materiaal ook daadwerkelijk wordt aangeboden c.q. afgenomen, de definitieve (financiële) afspraak gemaakt. Omdat het circulaire systeem op lokaal-regionale schaal is georganiseerd, is directe beschikbaarheid van het gevraagde regelmatig een probleem. Weliswaar met een vaak behoorlijk prijskaartje is het product of materiaal c.q. grondstof dan wel weer uit gebieden elders te halen. De hogere prijs wordt juist veroorzaakt doordat het internationale goederentransport is afgenomen en als je er toch gebruik van wilt maken het aanzienlijk duurder is geworden dan de soms zeer lage prijzen van zo'n dertig jaar geleden. Sowieso worden tegenwoordig de werkelijke kosten in rekening gebracht. Dit is mede mogelijk doordat allerlei data, incluis de aan de activiteit verbonden *footprint*, goed inzichtelijk gemaakt zijn. Met name dit doorreken-

systeem is, in tegenstelling tot veel andere zaken, wel internationaal op elkaar afgestemd.

Vanwege de kleinere *communities* en het meer afhankelijk zijn van elkaar en er ook minder snel producten of materialen van elders worden ingebracht, wordt er veel geëxperimenteerd, wordt er veel geprototypt, en wordt er vooral veel zelf gedaan. De ware *prosumer* is opgestaan. Diensten waar je snel 3d-printcapaciteit kunt huren, zoals aangeboden door 3dhubs, floreren als nooit tevoren. Lokale *makerspaces* floreren en zijn niet zelden op goed bereikbare plekken neergestreken die voorheen waren voorbehouden aan de winkelketens van weleer. Sommige zieltogende instellingen als bibliotheken liften mee met deze ontwikkeling. Was hun functie door vergaande digitalisering van boeken en informatie aan het afkalven, door in te spelen op 'zelf-productie' kregen ze weer een erkend en herkenbaar bestaansrecht. Een toevallig voordeel was dat ze van oudsher vaak al op meerdere plekken in de stad zaten, waardoor ze goed aan konden sluiten op de nieuwe kleinschalige structuren. Juist het kleinschalige maakt dat er veel niches zijn ontstaan waarop mensen zijn ingesprongen. Mag de werkgelegenheid bij grote instellingen en bedrijven flink zijn afgenomen, de éénpitter of het netwerkbedrijf hebben hiervan flink weten te profiteren. De kleinschaligheid en bijbehorende dynamiek vraagt dat er snel ingesprongen moet en kan worden met een nieuwe activiteit, product of dienst. Deze snelheid van verandering en variëteit geeft menig binnenstad een geweldige dynamiek en boost.

Binnensteden doen het economisch goed, en zeker niet alleen omdat de detailhandel de enige trekker is. Pop-up horeca en andere tijdelijke activiteiten en evenementen vormen een permanent onderdeel van menig binnenstad. Vastgoedeigenaren hebben hierop ingespeeld door met lokale geldmiddelen het mensen gemakkelijk te maken zo'n plek te huren. Zij hebben onderkend dat het lokale dominant is geworden in de economie. En daar passen waardecreatiesystemen bij die zolang mogelijk het geld in de eigen stad weten te houden. Lokale munten vormen daarvoor een dankbare mogelijkheid. Ook de vele ruilplatforms maken gebruik van lokale (digitale) muntsystemen. Zelfs het van oudsher Amerikaans bedrijf Uber heeft in haar systeem het betalen met lokale *currency* tot standaard verheven. Alhoewel de dynamiek in zowel kleine als de grotere steden plaatsvindt, is er toch sprake van enige hiërarchie. De grotere binnensteden kennen een veel uitgebreidere markt en scala aan alternatieven dan de middelgrote en kleinere binnen steden eromheen gelegen. Een structuur om snel producten en materialen onderling uit te wisselen heeft tot een fijn, snel en kleinmazig vervoersysteem geleid en vooral ook slimme apps waarop snelle informatie-uitwisseling mogelijk is. Ondanks dat mensen bij voorkeur het in eigen kring willen afhandelen. Het elkaar kennen en vertrouwen is een belangrijk aspect geworden in vrijwel elke community.

3.4 Scenario 3: Binnenstad als game

Afgeschermde data – mondiale circulaire economie

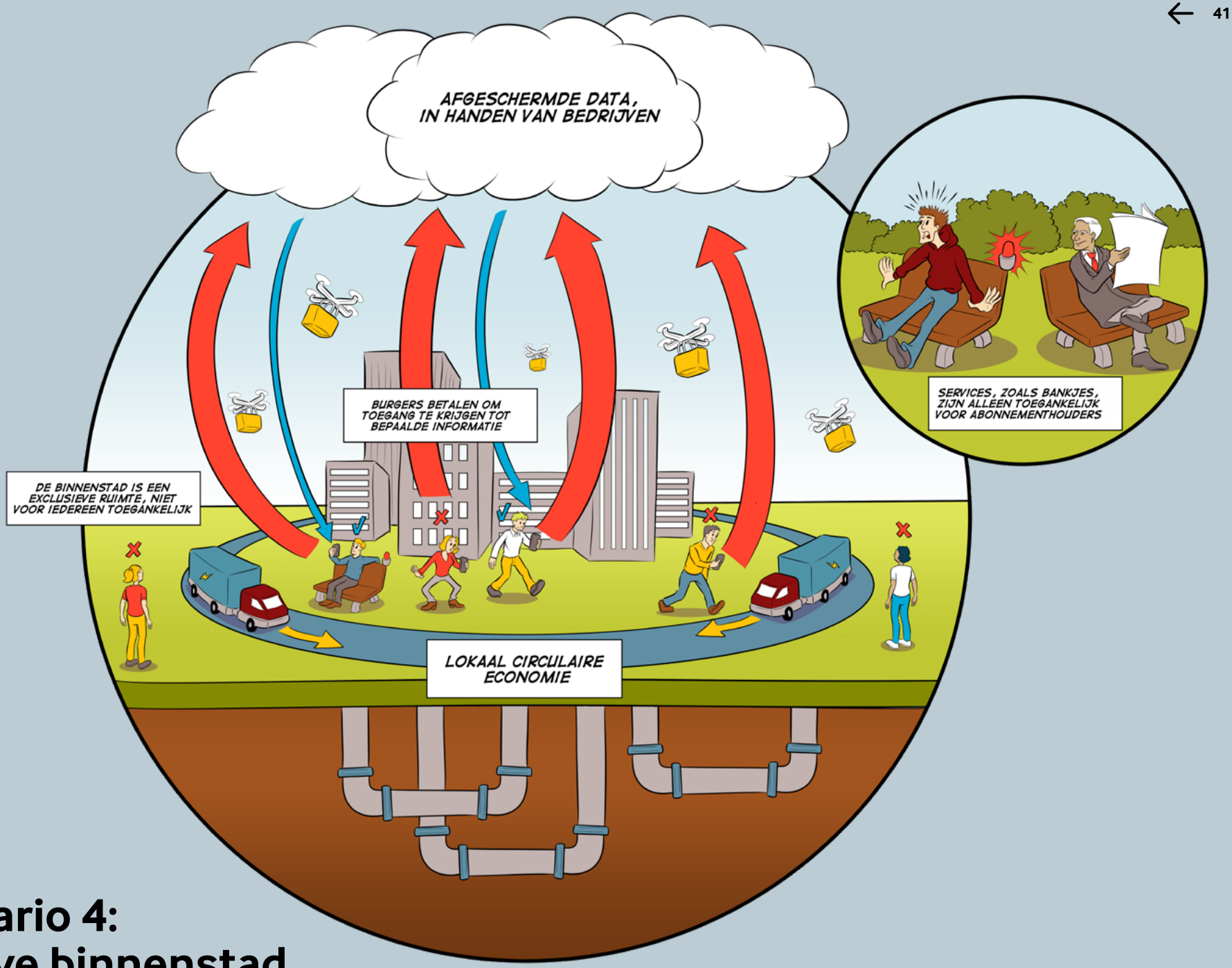
Scenario 3: Binnenstad als game

Afgeschermde data – mondiale circulaire economie

Afval is tot het minimum teruggebracht. Afval is werkelijk *big business* geworden. Een potentie die het al tientallen jaren daarvoor kreeg, maar lang niet wist in te lossen. Vooral de grote bedrijven verdienen er goed aan, wereldwijd. Dit is gelukt doordat ze, in nauw overleg met nationale overheden, slim hebben ingespeeld op het duurzamer maken van de samenleving: het inzetten van biobased slimme materialen, het introduceren van een excellente materialenpaspoort, het benutten van data voor het tegengaan van verspilling, het nudgen van consumenten om gedrag duurzamer te maken. Ook wisten ze via opkopen van interessante start-ups en het binnenhalen van grote aanbestedingen in de bouw, recycling- en afvalsector en infrastructuur in vele landen een monopolie op het benutten van herbruikbare producten en materialen te verwerven. Omdat ze ook aantrekkelijke toepassingen er mee wisten te realiseren, was hier weinig weerstand tegen vanuit de overheid en burger. Ook niet toen ze zich zelfs gingen mengen in het wetenschappelijk onderzoek op universiteiten en hogescholen. Naast de markt wisten ze op deze wijze ook een welhaast monopolistische kennispositie te verwerven. Kennis die meer dan eens tot patenten en octrooien hebben geleid. Zowel de grondstoffenmarkt als dataverzameling en -verwerking zijn daarom nu in handen van grote wereldwijd opererende spelers. Omdat deze bedrijven zo slim en handig omgaan met materialen en daar vrijwel een sluitende circulaire kringloop mee hebben weten te realiseren, is het voor de gemiddelde burger niet meer een zorgpunt. Ze hoeven er in feite niet over na te denken. Het wordt toch goed geregeld door de markt, in nauwe samenwerking met de overheid. Maar impliciet maken ze wel degelijk onderdeel uit van dit wereldwijd opererend systeem. Om namelijk tot zo'n goed werkende circulaire samenleving te komen, hebben de data- en grondstoffenbedrijven een soort puntensysteem ontwikkeld: mensen kunnen punten verdienen door de juiste circulaire acties uit te voeren of circulaire grondstoffen te gebruiken. De spelpunten zijn in wezen een indicatie van de mate van circulariteit. Met deze punten kunnen ze weer activiteiten in hun eigen stad of elders uitvoeren. Die activiteiten leveren overigens weer nieuwe data op voor de grote databedrijven. Mensen worden daarom continue uitgedaagd met allerlei vormen van reclames, tips en suggesties over wat er te doen is, waar een aanbieding is en dergelijke. Daardoor is consumeren voor velen nog de kern van het leven. Hoewel het merendeel van de mensen zich geen zorgen maakt en hoeft te maken over milieu en klimaat, verlenen ze er via hun puntensysteem wel status aan. In het verlengde hiervan wil men ook weten waar een product vandaan komt, welke footprint eraan vastzit en wat de mogelijkheden zijn voor hergebruik en recycling.

Steden hebben op dit puntensysteem ingespeeld door mensen uit te dagen activiteiten in hun stad te komen doen. Ze kunnen dan extra punten verdienen. Vele soorten 'games' zijn hiervoor ontwikkeld voor allerlei doelgroepen. De meest aantrekkelijke binnensteden zijn dat niet meer vanwege hun historie of aanbod aan bezienswaardigheden, maar door het aanbod van (*augmented reality*) games. De gemiddelde bezoeker of gebruiker van de stad gebruikt standaard vijftien tot twintig AR-filters wanneer hij door de stad loopt, fietst of zich met het ov-verplaatst. Evenementen kennen niet alleen een fysieke component, maar standaard is er een virtuele laag aan toegevoegd. Voor de bezoeker aan zo'n evenement is die plek in de binnenstad dan een waar spektakel. Terwijl voor de toevallige voorbijganger dan bijvoorbeeld slechts een tent te zien is of een aantal mensen die muziek spelen. Publieke ruimte wordt daardoor functioneel tijdelijk private, of beter, geïndividualiseerde ruimte. Dit fenomeen doet zich in alle steden en dorpen voor. Dit heeft soms wel eens nadelige gevolgen. Omdat in principe alles met een virtuele laag overdekt kan worden is het ook niet nodig om alles piekfijn te onder-

houden. Zeker op die plekken waar relatief toch weinig mensen komen, laten gemeenten soms wel eens een steekje vallen en verplaatsen noodzakelijk onderhoud naar achteren. Dit geldt overigens niet voor de winkelgebieden. Eigenlijk kan je niet meer van winkelgebieden spreken. Het is wel zeer mogelijk dat namelijk iemand die ergens loopt waar geen winkel is, toch onverwacht een aanbod van zijn of haar favoriete winkel 'ziet' met de optie het direct via internet te bestellen of een bezoek aan de wel degelijk bestaande fysieke winkel te brengen. Die plekken waar nog wel steeds een concentratie van winkels zit, is vaak heel aantrekkelijk vormgegeven met een mix van aantrekkelijk kopen, drinken, eten en entertainment. Juist de *augmented reality* lagen hebben veroorzaakt dat winkels weer gingen floreren. Daarvoor zijn door vooral de grote winkelketens aanzienlijke investeringen gedaan. Omdat ze wereldwijd worden toegepast, kon er snel worden afgeschreven en is er weer goed aan verdiend. Ook de middelgrote binnensteden hebben hiervan mee kunnen profiteren. De nog steeds aanwezig leegloop kon worden 'verdoezeld' en door de opwaartse cirkel op den duur weer door vaak lokale ondernemers worden opgevuld.

3.5 Scenario 4: Exclusieve binnenstad

Afgeschermde data – lokale circulaire economie

Scenario 4: Exclusieve binnenstad

Afgeschermde data – lokale circulaire economie

Hoewel het tientallen jaren een expliciet streven in het politiek bestel was om tot een inclusieve samenleving te komen, is het niet gelukt. Sterker nog, de samenleving kent gigantische verschillen in inkomen en aanzien. Met name de toegang tot informatie en data heeft de grote kloof versterkt tussen '*data have's*' en '*not-data have's*'. Selectieve platforms zijn er ontstaan. De Lion Clubs en Rotary's van weleer zijn omgeturnd in wat tegenwoordig 'Avatar-groepen' worden genoemd. Leden hebben de mogelijkheid op basis van voor hun beschikbare informatie via hun digitale ik snel in te spelen op de vele marktplekken waarop ze deals willen maken. De leden versterken elkaar. Ze hebben ook een scala aan geprivatiseerde apps tot hun beschikking waardoor de verlangde toegang wordt geregeld of dat ze elkaar kunnen informeren over interessante of kansrijke aanbiedingen. Deze clubs zijn weer exclusief en zeer prijzig geworden. Dit geldt ook voor de DATA-bedrijven waar burgers verschillende abonnementen kunnen afsluiten om toegang te krijgen tot bepaalde informatie en services. Maar hoe meer je wilt weten, hoe meer je betaalt en dus zijn die abonnenten voor een steeds grotere groep mensen niet of gelimiteerd bereikbaar. Je mag bijvoorbeeld niet op een bepaald bankje gaan zitten omdat dit alleen bedoeld is voor abonnementhouders met een Diamond Membership. En alleen door het juiste serviceabonnement te hebben, word je op de hoogte gesteld van bepaalde events.

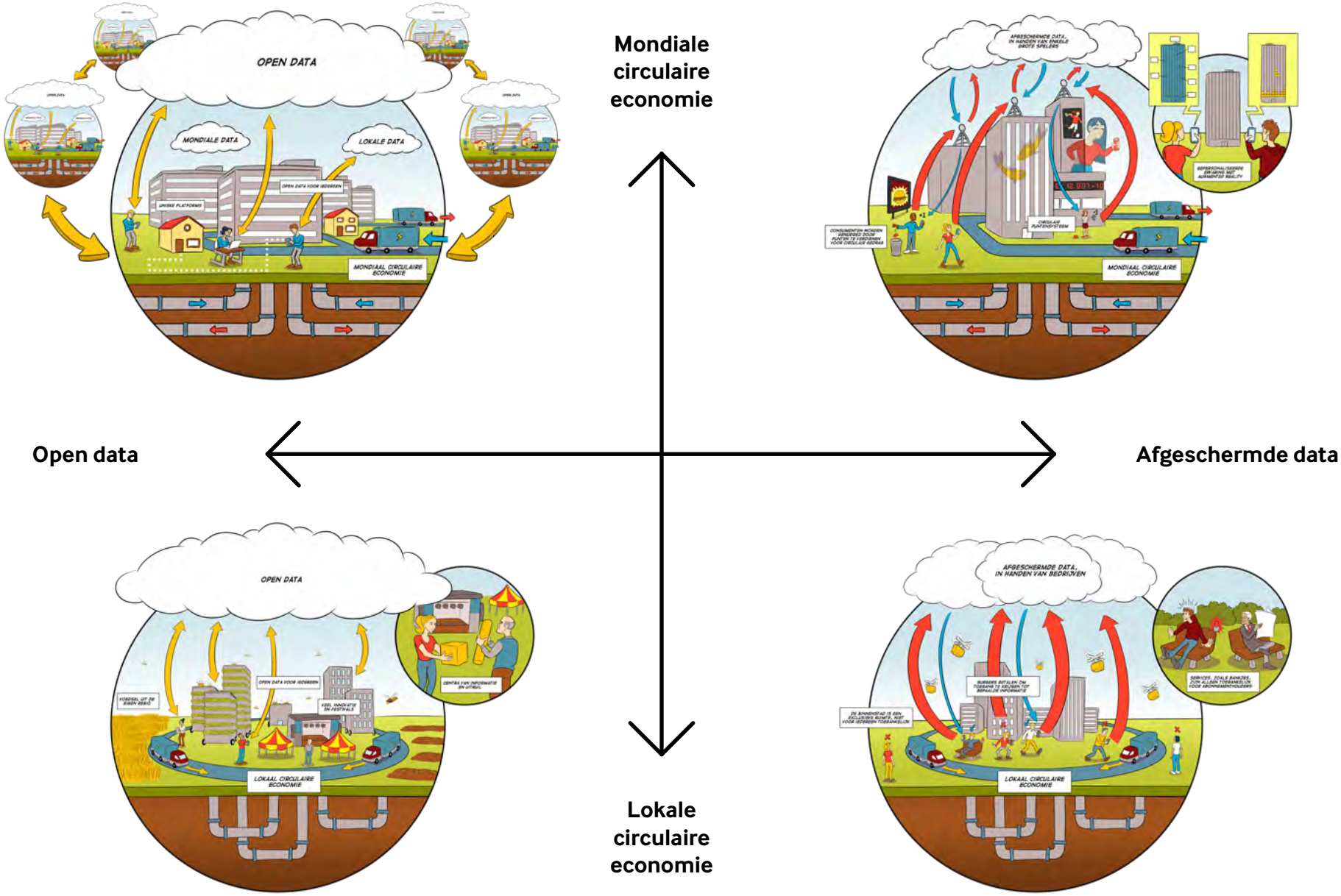
De consequenties hiervan zijn onder andere dat op meerdere fronten vergaande stratificatie plaatsvindt met grote sociale ongelijkheid tot gevolg, de publieke ruimte geprivatiseerd raakt en dit ook gepaard gaat met verdringing en/of uitsluiting. De binnenstad ontwikkelt zich tot een zeer exclusieve ruimte, waarin de elite gebruik kan maken van optimale vraaggestuurde services en elkaar weet te vinden om innovaties teweeg te brengen. Ze helpen elkaar stevig en solidariteit naar andere groepen is ver te zoeken. Deze exclusiviteit botst regelmatig met de lokale circulaire economie die juist baat heeft bij breed en juist niet exclusieve toegang tot producten en verzamelplaatsen die bij kunnen dragen aan hergebruik en recycling van materialen. Deze spanning zit ook in de mate waarop steden met elkaar concurreren. Hebben de databedrijven vaak voordeel bij het verzamelen van informatie die het lokale en regionale overstijgt, de materialenboeren zijn daar weer minder in geïnteresseerd. Geleidelijk aan is ook de circulaire economie elitair geworden. Het lijkt erop dat de goed betalende abonnementhouders ook echt circulair kunnen zijn omdat zij wel toegang hebben tot hoogwaardige herbruikbare producten en dat de minder bedeelden genoegen moet nemen met veel laagwaardige herbruikbare producten en materialen. Er is wel een ontsnappingsmogelijkheid voor deze laatste groep. Abonnementen kunnen ook op basis van interessante c.q. relevante data verkregen worden. Mensen die een uitgebreid netwerk onderhouden, op interessante plekken komen of zelf informatie verzamelen die ook voor anderen interessant is, kunnen een beter abonnement verdienen. De databedrijven hebben deze optie ontwikkeld omdat de wetgeving zodanig is ingericht dat mensen nadrukkelijk toestemming aan anderen, in het bijzonder bedrijven, moeten geven voordat deze informatie mag worden gebruikt voor hun diensten en analyses. Iedereen bezit dus zijn eigen databank. Maar deze is niet voor iedereen even rijk gevuld.

Winkeliers vechten ook om de gunst van hun bezoekers. Kortingen, speciale bijeenkomsten of exclusiviteitsproducten worden ingezet om mensen aan zich te binden. Grofweg is er een tweedeling in retailland ontstaan van exclusieve winkels enerzijds die sterk de verkregen data benutten voor klantbinding en de *customer journey* zo persoonlijk mogelijk te maken. Daartegenover staat het aanbod aan laagwaardige, veelal grootschalige winkels anderzijds. Zij zijn nauwelijks serieus geïnteresseerd in aanvullende informatie buiten wat ze

zelf verzamelen. Ze kunnen daardoor ook veel goedkoper opereren. Winkels tussen deze twee segmenten zijn vooral verschoven naar online verkoop. Dit heeft een aanzienlijke reductie van het aantal winkels veroorzaakt. In fysieke zin heeft dit ook een knauw gegeven aan het goed functioneren van winkelcentra die gekenmerkt werden door grootschalige panden. Juist de steden c.q. plekken waar kleine oppervlaktes aangeboden werden, zijn weer aantrekkelijker geworden. Het is een permanent gevecht om er bij te willen horen. Soms lukt het mensen om via hacks toegang te krijgen tot aantrekkelijke deals en voorkeursbehandelingen waardoor ze opeens in andere kringen kunnen verkeren. Het ultieme streven is onderdeel van de lokale high society te worden.

Stadsdistributie is goed georganiseerd omdat het grote middensegment aan goederen online wordt aangeboden en veel massa veroorzaakt. Het systeem kenmerkt zich vooral door distri-hubs aan de randen van de stad, nabij de grotere regionale verwerkingsindustrieën. Waren vroeger dit soort plekken vooral gericht op het verzamelen van goederenstromen die van elders kwamen en daarna naar de mensen thuis werden gebracht. Nu hebben ze ook een verzamelfunctie voor spullen die uit de stad weg moeten. Het resultaat van dit halen en brengen is dat bestelbusjes en bakfietsen een beperkte mate van leegrijden kennen. Het blijkt nog wel lastig te zijn om ook de drones, die exclusief voor de rijkere bovenlaag worden ingezet, altijd 'vol' te laten vliegen. Maar de verwachting is dat dit een kwestie van tijd zal zijn. De mensen die kunnen, maken graag gebruik van de binnenstad. Met name mensen met een exclusief membership krijgen sneller toegang tot de soms subtiele maar soms zelfs zeer duidelijk *gated* enclaves in de binnenstad. Dit geldt zowel voor de grote als de kleine binnensteden. Daar wordt een scala aan vermaakmogelijkheden permanent aangeboden. Bijna een soort *gated innercity*. Deze plekken doen terugdenken aan de middeleeuwse steden met hun ommuring. Grappig genoeg de voorbeelden van de eerste 'binnensteden' in het land. Alleen zijn deze muren vaker opgebouwd uit virtuele scheidslijnen en aantrekkelijk gemaakt met de meest hoogwaardige circulaire materialen en producten.

Helaas gaat dat niet geheel op voor de plekken en wijken erom heen. Daar is circulariteit weliswaar ook standaard, maar met veel minder luxe uitstraling, eerder grijs en mainstream. De gewone man is misschien wel minder welvarend, maar kan zich toch behoorlijk staande houden. Veel banen, en dit zijn meestal vooral mensgerichte activiteiten, worden veroorzaakt doordat abonnementhouders bediend, onderhouden en verzorgd willen worden. Komen ze voor hun werk wel op alle plekken die daarvoor nodig zijn, in hun eigen vrije tijd zijn ze toch minder vaak te vinden in de binnensteden. Plekken waar vroeger juist iedereen naar toe ging. Het alternatief zijn de minder exclusieve centrale plekken in de buitenwijken of de ietwat saaie binnensteden van veelal de middelgrote steden die minder goed de bovenlaag van de samenleving aan zich weet te binden en genoegen moet nemen met deze groep bezoekers en gebruikers.

3.6 Matrix scenario´s

3.7 Inspiratie uit het buitenland

Gent: recyclebinnenstad met digi-emancipatie en toiletvinder tijdens de Gentse feesten

Een aantal Europese binnensteden is gewaagde stappen aan het zetten op het gebied van open data en circulaire economie. Met als doel voor verbinding, emancipatie en eigenaarschap te zorgen. Het Belgische Gent is één van de steden die beide afslagen heeft genomen. De moeite waard om een kijkje te nemen in het digitale en circulaire ontwerp van deze stad en haar binnenstad.

Data die voor iedereen zijn en die ook voor iedereen te vinden moeten zijn. Voor Gent zijn open data een kans om haar stad 'digitaal inclusief' te maken.[23] Voor veel steden die nadenken over de vraag hoe ze inclusiever kunnen worden voor de bewoners die de stad maken tot wie zij is, lijkt digitale inclusie een stap in de goede richting. Data ván de stad, vóór de bewoners behelst namelijk een soort eigenaarschap van de stedelijke ruimte. In Gent weten bewoners met behulp van open data (real-time) wat de drukste plekken zijn tijdens de Gentse Feesten, waar ze het best hun auto kwijt kunnen en wat de optimale looproutes zijn. Stel je nu eens voor dat deze informatievoorziening ook voor mobiliteit bestaat, voor het aantal werkzoekende jongeren en voor het aantal geregistreerde honden per straat. Dan komt een ondernemende geest al gauw op het idee om werkzoekenden met het ov naar straten met veel honden te transporteren, zodat zij daar een uitlaatservice kunnen starten. En zo aan de bak te komen. In Gent is het mogelijk.

Gent lijkt met haar aanpak niet alleen op inclusie te mikken. Ook emancipatie is hier aan de orde. Want naast het lanceren van een nieuwe Open Data Portaal, is de stad ook bezig met de *digitale zelfredzaamheid* van haar bewoners. In het afgelopen najaar heeft zij het geschopt tot de finale van de Digital Skills Award van de Europese Commissie.[24] Met het initiatief Digitaal.Talent@Gent worden jaarlijks 20.000 Gentenaren bereikt. Scholen en andere organisaties kunnen via dit initiatief gratis hardware lenen, kansarme jongeren hebben de mogelijkheid op programmeerkamp te gaan, verstandelijk gehandicapten leren omgaan met computers en sociale media, ouderen wagen zich aan de computer en digitale starters vinden een plek in de digi-cafés van

23. European Data Portal. (2017). Analytical report n6: Open data in cities. Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van www.europeandataportal.eu/sites/default/files/edp_analytical_report_n6_-_open_data_in_cities_2_-_final-clean.pdf.
24. European Commission. (2017). 20 outstanding projects reach the finals of the European Digital Skills Awards 2017. Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/20-outstanding-projects-reach-finals-european-digital-skills-awards-2017.

openbare bibliotheken.[25] De Commissie heeft het initiatief beoordeeld als uitstekend, opschaalbaar én overdraagbaar naar andere steden. Open data als includerings- en emancipatiemiddel. Dat smaakt naar meer.

Hoe profiteert de drukke binnenstad hiervan?

De binnenstad van Gent plukt ook de vruchten van dit digitale geweld. De Open Data Portaal is sinds vorig jaar vernieuwd en staat toe dat "iedereen met de data aan de slag kan gaan, om bijvoorbeeld nieuwe mobiele- of webtoepassingen te creëren. Een parkeerapp of het gebruik van de data in (studie) onderzoeken zijn slechts enkele van de mogelijkheden", aldus de website.[26] Dat laten de Gentenaren zich geen twee keer zeggen. Want zodra de programmering voor de Gentse Feesten gepubliceerd is, maakt de Stad onmiddellijk de data openbaar, weten haar inwoners.[27] Met alle gevolgen van dien. Apps in alle smaken worden aangesleept en geven duidelijk weer: de Gentenaar wenst tijdens de Feesten bepaalde 'objecten' te vinden én te ontwijken. Zo biedt de Open Data Portaal concertgidsen, een toiletvinder, vind-je-vriendje en drankorgelcompetities aan. Evenals een schoonmoeder-detector en de 'ik haat Gent'-app. En toeristen kunnen gemakkelijk uit de voeten met wandel- en winkelroute apps en maken gebruik van apps over aanrijroutes bij het parkeren. Mits de binnenstad nog niet vol is.

Ook buiten de Gentse Feesten om ziet Gent open data ter begunstiging van de levenskwaliteit in de binnenstad. Denk bijvoorbeeld aan het tackelen van fileproblematiek en aan het terugdringen van luchtvervuiling, waar naast Gent ook steden als Helsinki, Gdansk en Lissabon hun data voor inzetten. Ook ziet Gent open data als mechanisme om bewoners, gemeenschappen en de lokale overheid dichter bij elkaar te brengen.[28] Bestaande sociale en fysieke binnen-

stadsnetwerken zullen hierdoor efficiënter worden benut en de verwachting is dat de transparantie in de binnenstad hierdoor ook zal toenemen.[29] Welke databronnen hierbij helpen? De Gentse datasets variëren van burgerzaken, welzijn & gezondheid tot ondernemen & werken en cultuur en sport & vrije tijd. Ze zijn afkomstig van de DataTank en de Geoserver Gent, waarvoor het Mobiliteitsbedrijf Gent, de Stad en een drietal verdere partijen de verantwoordelijkheid dragen. Als Gent haar data-aanpak in weinig woorden zou moeten samenvatten, dan stelt zij haar 'smartness' gelijk aan het welzijn van haar bewoners.

25. European Commission. (2017). 20 outstanding projects reach the finals of the European Digital Skills Awards 2017. Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/20-outstanding-projects-reach-finals-european-digital-skills-awards-2017.
26. Stad.Gent. (2018). Open data portaal. Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van https://data.stad.gent/.
27. DOK. (2017). Brainstormsessie: data dive Gentse Feesten. Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van http://dokgent.be/evenement/144/brainstormsessie-data-dive-gentse-feesten.
28. European Data Portal. (2017). Analytical report n6: Open data in cities 2. Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van https://www.europeandataportal.eu/en/content/report-6-open-data-and-cities-2
29. European Data Portal. (2017). Analytical report n6: Open data in cities 2. Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van https://www.europeandataportal.eu/en/content/report-6-open-data-and-cities-2

Gent staat voor in de rij voor de circulaire economie

Ook op het gebied van circulaire economie is Gent zichzelf aan het herontwerpen. Maar liefst eenentwintig circulaire projecten binnen de Gentse regio ontvingen in 2017 ondersteuning van de Vlaamse overheid en gaan dit jaar met de projecten van start.[30] Dat is bijna *een derde* van het totale aantal gefinancierde projecten. Daarmee staat Gent aan kop in Vlaanderen.

Niet alleen in Noord-België scoort Gent hoge punten op circulair gebied. Ook vanuit Europees perspectief blijft de stad in de lijstjes verschijnen. Zo is Gent een van de zes proeftuinen in Europa voor circulaire economie in het onderzoeksproject REPAiR[31], dat ondersteuning ontvangt vanuit Horizon2020.[32] En is de stad een van de zes leden van het partnerschap circulaire economie van de European Urban Agenda – overigens samen met Den Haag.[33] De stad lijkt dus van alles goed te doen. Maar wat betekent dit voor de binnenstad?

Recyclebinnenstad

"Gent wil een nette stad zijn", als we de Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij (OVAM) mogen geloven. Het stadscentrum loopt daarin echter *achter,* zegt het OVAM. Nog steeds zit er vaak GFT-afval bij het restafval en wordt dit ook nog eens in klassieke vuilniszakken ingezameld. Het is dus goed nieuws voor de binnenstad dat de eenentwintig gesubsidieerde projecten aan de slag gaan met deze 'waste'. Zoals het bedrijf Wonky, dat de verse voedseloverschotten van de voedselindustrie om zal toveren tot smaakvolle groentedips.[34] En het project 'Stapsteen naar een circulaire stad', dat van de twee afvalstromen, staalslakken en CO2, met behulp van de zogenaamde Carbstone-technologie duurzame, lokale bouwmaterialen zal maken in Gent.[35] Beiden zijn gevestigd in de binnenstad.

Vlakbij de binnenstad zal zich daarnaast het levende bewijs van recycling op grote schaal ontpoppen. Op het circa 25 hectare grote terrein genaamd De Oude Dokken komen op termijn 1.500 nieuwe woningen.[36] De recyclegedachte die vorig jaar de klimaattrofee (Radicale Vernieuwer) van de Vlaamse krant De Standaard won, vind je terug in de wijk De Nieuwe Dokken, aan de oostzijde van het Handelsdok. Een wijk waar straks de kringlopen van 400 appartementen, een sporthal en een school worden gesloten. "Daarbij

30. Cambien, K. (2018) Gent staat voor in de rij voor de circulaire economie. Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van www.madeinoostvlaanderen.be/nieuws/gent-staat-vooraan-in-de-rij-voor-de-circulaire-economie/.
31. REPAiR staat voor Resource Management in Peri-Urban Areas: Going beyond Urban Metabolism. Bron: OVAM. (2018). Stad Gent samen met 5 andere Europese steden proeftuin voor circulaire economie! Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van http://www.ovam.be/gent-proeftuin-voor-circulaire-economie.
32. Hét financiële instrument van de Europese Commissie voor ondersteuning van onderzoek en innovatie binnen de EU. Bron: European Commission. (2018). What is Horizon2020? Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/what-horizon-2020.
33. European Commission. (2018). Circular economy. Members. Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van https://ec.europa.eu/futurium/en/node/1961.
34. Vlaanderen Circulair. (2018). Wonky. The tasty way to rescue food. Geraadpleegd op 28 februari, 2018, van http://vlaanderen-circulair.be/nl/doeners-in-vlaanderen/detail/wonky.
35. Vlaanderen Circulair. (2018). Stapsteen naar een circulaire stad. Duurzame bouwmaterialen van staalslakken en CO2. Geraadpleegd op 26 februari, 2018, van http://vlaanderen-circulair.be/nl/doeners-in-vlaanderen/detail/stapsteen-naar-een-circulaire-stad.
36. Oude Dokken. (2018). Nieuw leven in de Oude Dokken. Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van www.oudedokken.be/.

worden water, energie, grond- en afvalstoffen opgevangen en uitgewisseld," lezen we op de website.[37] Het is het eerste woonproject in België dat circulaire economie op deze schaal toepast en om die reden zal het een grote hefboom teweegbrengen, aldus De Standaard.[38] De Nieuwe Dokken genereert dan ook de nodige media-aandacht.

Het project is compleet energieneutraal. Zo wordt bijvoorbeeld het afvalwater vermengd met keukenafval en wordt de opbrengst, biogas, samen met de restwarmte van het buurbedrijf, zeepfabriek Christeyns, ingezet om de woningen te verwarmen.[39] Hiervoor legt de coöperatieve vennootschap, DuCoop, een warmtenet in de wijk. Een coöperatie waarvan bewoners kunnen kiezen om aandeelhouder te zijn. Op die manier blijft afval ook echt in bezit van de oorspronkelijke eigenaars. Een mooie bijkomstigheid is dat dit waarschijnlijk voor sterke binding in de wijk zorgt.[40]

Conclusie

Gent heeft bewust de twee afslagen gekozen, kunnen we opmaken uit de voorbeelden. Open data en circulaire economie horen vanaf nu bij de binnenstad. En daarbij lijkt Gent niet alleen gekozen te hebben voor de beloftes van vraaggerichtheid en duurzaamheid die open data en circulaire economie respectievelijk waarmaken. Maar bovenal voor de aanpak van maatschappelijke problemen. De Vlaamse stad zet open data en circulaire economie in als *middel* om de binnenstad ván de Gentenaren te maken, hen gelijke kansen te bieden en hen met elkaar te verbinden. We moeten Gent dus zeker in de gaten houden.

37. Oude Dokken. (2017). Woonproject De Nieuwe Dokken wint klimaattrofee. Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van www.oudedokken.be/geen-categorie/woonproject-nieuwe-dokken-wint-klimaattrofee/.
38. Renson, I. (2017). Revolutionair Gents woonproject wint De Standaard klimaattrofee. Geraadpleegd op 23 februari, 2018, van www.standaard.be/cnt/dmf20170601_02908380.
39. De Tijd. (2018). De Nieuwe Dokken: Een nieuw stukje Scandinavië in Gent. Geraadpleegd op 26 februari, 2018, van www.tijd.be/partnercontent/vastgoed/wijkenvandetoekomst/schipperskaaidevelopment/De-Nieuwe-Dokken-Een-nieuw-stukje-Scandinavie-in-Gent/9820574
40. De Tijd. (2018). De Nieuwe Dokken: Een nieuw stukje Scandinavië in Gent. Geraadpleegd op 26 februari, 2018, van www.tijd.be/partnercontent/vastgoed/wijkenvandetoekomst/schipperskaaidevelopment/De-Nieuwe-Dokken-Een-nieuw-stukje-Scandinavie-in-Gent/9820574

4 Beleidsrichtingen

4.1 Inleiding

Sinds enige jaren wordt de ontwikkeling naar een multifunctionele binnenstad omarmd door veel partijen betrokken bij de binnenstad. Er bestaat behoorlijke consensus over de toegevoegde waarde van inzet op een binnenstad die meer biedt dan winkelen alleen. De binnenstad van 'place to buy' naar 'place to be'. Binnensteden hebben de behoefte om een eigen profiel te ontwikkelen op basis waarvan zij bezoekers, bewoners, investeerders en ondernemers weten aan te trekken. Vaak baseert dit profiel zich op de lokale historie, maar het kan ook een profiel zijn dat wordt gekozen op basis van huidige (te ontwikkelen) kenmerken die een gebied vooral aantrekkelijk maken voor een bepaalde doelgroep, bijvoorbeeld ouderen, jonge gezinnen en/of expats.

De competitie om de gunst van de moderne en veeleisende burger zet door, in een context waar lang niet iedere (binnen-)stad profiteert van het gunstiger economisch klimaat. Economische en maatschappelijke verschillen tussen steden en regio's nemen toe. Het is van nationaal belang dat steden en regio's elkaar niet in hoge mate beconcurreren, maar juist in onderlinge samenwerking werken aan onderscheidendheid, complementariteit en toekomstbestendigheid. Om hierin succesvol te zijn, zullen binnensteden een profiel moeten kiezen dat past bij de trends, ontwikkelingen en marktpotenties die specifiek voor die binnenstad en regio relevant zijn. Kortom, er is werk aan de winkel voor de toekomst van onze binnensteden. Welke keuzes zijn daarin te maken in de komende bestuursperiode?

4.2 Betekenis scenario's voor beleid

Het maken van strategische beleidskeuzes vindt plaats in de context van een onzekere toekomst. Dat geldt, zo heeft deze publicatie laten zien, ook voor de binnenstad. Beleidskeuzes vinden plaats op basis van kennis over de huidige situatie en een inschatting van toekomstige ontwikkelingen. De scenario's en beschrijving van de trends zijn bedoeld om te laten zien wat belangrijk is in het denken over de toekomst van de binnenstad. In dit hoofdstuk presenteren we, op basis van de beschreven stand van zaken en ontwikkeling van de binnenstad, trends en scenario's, vier beleidsrichtingen die kunnen bijdragen aan de vitaliteit en toekomstbestendigheid van binnensteden.

4.3 Beleidsrichtingen

1. Stimuleren en belonen circulaire economie

Het besef dat klimaatverandering veel gaat betekenen voor onze leefomgeving neemt toe. Dat geldt eveneens voor het bewustzijn van mensen over hun consumptiepatroon en de wil hier aanpassingen in te maken. Beleidsmakers kunnen hierop inspelen door circulariteit te stimuleren en te belonen en tegengesteld gedrag van ondernemers, investeerders, bezoekers en bewoners te ontmoedigen en eventueel te sanctioneren. Een stimuleringsmaatregel kan de zogenaamde stromenanalyse van materialen zijn, door materialen die in een wijk overbodig worden (bijvoorbeeld vanwege sloop) te identificeren en te gebruiken voor nieuwbouw elders in de (binnen)stad. Hier is ervaring mee opgedaan in Den Haag (de Binckhorst) en in Rotterdam. Aanvullend zou het aanstellen van een materialenmakelaar deze ontwikkeling kunnen versterken evenals het aansluiten bij het initiatief van materialenpaspoort waardoor meer standaardisatie in mogelijkheden van herbruikbaarheid zichtbaar worden. Op het terrein van stimuleren van circulaire economie zal de komende tijd onderzoek nodig zijn en ervaring moeten worden opgedaan. Daarnaast hebben beleidsmakers een belangrijke rol in het identificeren en wegnemen van belemmeringen voor een circulaire economie in bijvoorbeeld wet- en regelgeving.

Aanvullende aanbevelingen:

– Plekken voor het recyclen van materialen en aanbod van herbruikbare producten zijn van oudsher veelal te vinden aan de randen van de stad vanwege de grootschaligheid en viezigheid ervan. Echter, 'afval' krijgt een andere status: het is nieuwe grondstof en dus geld waard. Gebruik binnensteden ook als plek waar deze nieuwe status zichtbaar wordt gemaakt en toegankelijker voor de burger om de nieuwe mogelijkheden ervan te zien. Bijvoorbeeld door een winkelstraat of -gebied dat nu veel leegstand kent om te bouwen tot Nieuwe Materialen-Boulevard.
– Vraag partijen/bedrijven die niet gevestigd zijn in de binnenstad maar wel met circulaire economie bezig zijn, expliciet mee na te denken over nieuw te ontwikkelen binnenstadbeleid.
– Stimuleer in het verlengde hiervan ook tweede hands ruil- en koopmogelijkheden op aantrekkelijke plekken in de binnenstad.
– Denk na over de mogelijkheden om Makerspaces (maakplekken met 3d-printers en dergelijke) in de binnenstad te ondersteunen om consumenten ook in de gelegenheid te stellen eigen producent te worden.
– Onderzoek de mogelijkheden om aan lokaal verzameld materiaal ook lokale waarde (= lokaal geld) te koppelen, waardoor een stimulans ontstaat om het ook lokaal te hergebruiken.
– Laat in de binnenstad zien dat het benutten van recycled materiaal mooie producten in de buitenruimte kan opleveren en stel hoge eisen aan de inzet van dit soort materialen bij renovatie/onderhoud van overheidsgebouwen (voorbeeldfunctie). Neem deze eis ook op in aanbestedingsprocedures. Benoem eventueel de binnenstad als proef- c.q. showgebied, aangevuld met eventuele vrijstellingen.
– Benut de variatie van de binnenstad voor het sluiten van kringlopen. Wat voor de een afval is, is voor de ander grondstof. Om dit te kunnen doen is inzicht nodig in de verschillende stromen en wordt aanbod ('afval") en vraag ('grondstof') beter inzichtelijk gemaakt. Geef binnenstadorganisaties expliciet de vraag mee dit op te pakken.

2. Verantwoord en slim omgaan met toenemende hoeveelheid data

Databedrijven zijn machtige spelers op zowel het wereldtoneel als in het dagelijks leven van mensen. Overheden hebben de taak er voor te zorgen dat de verzameling en het gebruik van data geen onveilige of ongewenste situaties oplevert voor burgers. Gebieden waar naast de fysieke veiligheid ook de online veiligheid op orde is, zullen in aantrekkelijkheid toenemen. Data wordt door bedrijven ingezet om het gedrag van mensen te beïnvloeden en zijn daarom niet neutraal. Toegang tot data is ongelijk verdeeld en dit kan (sociale) tweedeling in de hand werken. Overheden lijken zich daar nog onvoldoende van bewust.

Wanneer er gestreefd wordt naar een (binnen-)stad met gelijke kansen voor iedereen en inclusiviteit, dient gelijkheid in toegang tot en gebruik van data, hoge prioriteit te hebben. Waar gemeenten dit nu vaak grotendeels overlaten aan het bedrijfsleven, zullen zij – om maatschappelijke belangen te kunnen blijven dienen – hier een visie op moeten vormen en actiever beleid in moeten kiezen.

Aanvullende aanbevelingen:

- Stel een data-manager aan voor de binnenstad met als expliciete taak het gebruik van data te stimuleren en ook slimme toepassingen te (laten) bedenken.
- Ondersteun benutten van real time data voor het aantrekkelijker maken van de customer journey (keten van activiteiten van consument in binnenstad) en aansturen van verkeersstromen.
- Start pilots om de fysieke en virtuele wereld in elkaar te laten schuiven, zoals in een van de scenario's augmented reality daarvoor werd ingezet om aanvullende op het individu afgestemde informatie aan gebeurtenissen of plekken toe te voegen.
- Ontwikkel op zichtbare plekken in de openbare ruimte van de binnenstad toepassingen die met behulp van (big) data nieuw gebruik mogelijk maken.
- Benut verzamelde data om beter en sneller inschattingen vooraf te maken over piekmomenten in het gebruik van de binnenstad (predictief beleid). Vergelijkbaar met wat bedrijven als Amazon kunnen doen met het voorspellen wat hun kopers over een maand gaan aanschaffen.
- Zet technologie in (sensoren, geurpalen, lichtsturing en dergelijke) om de beleving van bezoekers te verrijken. Onderzoek de mogelijkheden om meerdere zintuigen (tegelijk) te prikkelen.
- Gebruik data voor het analyseren van gedrag van verschillende doelgroepen om op basis daarvan slimme wervings- en marketingcampagnes voor de binnenstad te ontwikkelen.
- Zorg voor optimale data-infrastructuur in de binnenstad (minimaal 4G, Lora etc.).
- Zet ethical hackers in om de veiligheid en privacy van informatiesystemen in de binnenstad regelmatig te checken. Ontwikkel een keurmerk voor Veilige Virtuele Binnenstad (landelijk).
- Daag winkeliers uit om op vernieuwende wijze fysiek en virtueel in hun concept op te nemen.

3. Samenwerking tussen belanghebbenden

In binnensteden is een variëteit aan samenwerkingsvormen steeds meer de dagelijkse praktijk. Onder invloed van snelle economische en technologische veranderingen kunnen partijen immers zelfstandig het verschil niet maken. Van de gemeente wordt vaak een regierol in deze allianties verwacht. Dat is niet zonder reden: de gemeente is lokaal immers de democratisch gelegitimeerde partij. Tegelijkertijd erkennen stadsbesturen de afhankelijkheid van zowel andere partijen en belanghebbenden in de stad, als van het lokale of zelfs landelijke niveau overstijgende trends en ontwikkelingen die plaatsvinden.

Voorbeelden van succesvolle samenwerking op binnenstadsniveau laten zien dat het om schaken op diverse borden gaat. Een professionele binnenstadsorganisatie hiervoor is belangrijk, waar ruime kennis en ervaring aanwezig is vanuit verschillende stakeholders en belangen, en voldoende mandaat is belegd, zowel financieel, inhoudelijk en procesmatig. Een binnenstadsorganisatie is verantwoordelijk voor vragen als 'hoe kies je samen koers, maak je onderscheidende keuzes en boek je tastbare resultaten'?

Aanvullende aanbevelingen:

- Vraag binnenstadorganisaties na te denken over kansrijke, bij de eigen binnenstad passende economische platformen, variërend van een lokale 'Uber' tot 'tweede hands' ruilplatformen.
- Stel als basis voor binnenstadssamenwerking een duidelijke visie, organisatiestructuur, uitvoerings- en financieel plan vast die gedragen wordt door de stakeholders.
- Onderzoek en experimenteer met de mogelijkheid om in de binnenstad zeer exclusieve plekken te ontwikkelen om heel specifieke doelgroepen aan te trekken.
- Plaats ontwikkeling van de binnenstad nadrukkelijk in een bredere context (andere gebieden in de stad) alsmede met nieuwe trends. Een permanente antenne voor nieuwe (technologische) mogelijkheden kan de actualiteit van een eigen identiteit aanzienlijk vergroten (voorloper in plaats van volger).

4. Functiemenging en compacte binnenstad

Steden doen er goed aan (verder) in te zetten op functieverbreding en -menging en het compacter maken van de binnenstad. De transformatie van winkels komt veel langzamer op gang dan die van kantoren. Herbestemming of transformatie dient op grotere schaal, strategischer en duurzamer plaats te gaan vinden dan nu het geval is. Dit creëert ook ruimte voor de woningbouwopgave die veel steden hebben. Tevens versterkt het combineren van functies de aantrekkelijkheid van de binnenstad voor verschillende doelgroepen en tijdstippen. Daardoor is een binnenstad beter in staat om (economische) schokken op te vangen. Gebiedsontwikkeling is niet langer primair een vastgoedontwikkeling, maar een ontwikkeling van diensten en services waarbij de toegevoegde waarde voor de gebruikers van het gebied centraal staan. Op de korte termijn zal dit grotendeels nog locatie gebonden zijn. Mogelijk ontstaat er in de toekomst een netwerk van knooppunten van informatiestromen en uitwisseling van goederen en diensten die samen 'de binnenstad' vormen. Deze ontwikkeling ligt het meest voor de hand in nieuwe, niet-historische binnensteden. Op de korte termijn zijn beleidsinterventies gewenst die resulteren in 1) transformatie van winkelvastgoed en een compacte(re) binnenstad, 2) acquisitie van bedrijven en ondernemers en 3) toevoegen van nieuwe, brede functies zoals wonen, onderwijs, werk, cultuur en zorg.

Aanvullende aanbevelingen:

- Experimenteer met nieuwe concepten van functiemenging waardoor de aantrekkelijkheid van binnensteden kan worden vergroot.
- Experimenteer op grotere schaal met tijdelijke/pop-up initiatieven.
- Geef prioriteit aan transformatie van overtollig winkelvastgoed door een lokale transformatie-aanpak te ontwikkelen. Dit vraagstuk dient ook op regionaal en landelijk niveau serieuzer te worden opgepakt.
- Zet in op nieuwe concepten voor de binnenstad, bijvoorbeeld door een unieke combinatie van service en dienstverlening, of meer aantrekkelijkheid in de avonduren.
- Organiseer een (regionaal) aanspreekpunt die begeleiding en advies biedt aan ondernemers die zich willen vestigen in een binnenstad in de regio.

Dankwoord en betrokkenen

Onze dank gaat uit naar de klankbordgroep van experts die ons heeft geadviseerd bij de totstandkoming van de publicatie. De klankbordgroep bestond uit: **Patrick van der Duin** (directeur stichting Toekomstbeeld der Techniek), **Jos Voss** (sectorspecialist Retail, Rabobank), **Hans-Hugo Smit** (gebiedsmarketeer, BPD) en **Cees-Jan Pen** (lector regionale concurrentiekracht, Fontys Hogeschool Eindhoven). Hun inzichten en kennis van toekomstverkenningen, ondernemerschap en investeringen, gebieds- en conceptontwikkeling en de opgaven en kansen voor de binnenstad zijn zeer waardevol geweest voor de inhoud van de publicatie die voor u ligt.

Ook gaat onze dank uit de medewerkers van gemeenten die meewerkten aan de interviews. Onze respondenten waren: Ricsi van Beek, Mariska Brouwer-de Looze, Frank van de Lustgraaf (gemeente Alkmaar), Erik Willemsen, Mayke van Haaren-Stoks (gemeente Breda), Vera Gielen (gemeente Eindhoven), Simon Poelstra (gemeente Groningen), Tonnie Passau (gemeente Kerkrade), Ron Uyldert (gemeente Lelystad), Vera van der Vlerk, Marjolein van Doorn, Anne Nigten (gemeente Schiedam), Bart Pouwer (gemeente Vlissingen), Jeroen Fleer en Patricia Gerrits-Nijkamp (gemeente Zwolle).

Deze publicatie is mogelijk gemaakt door:

Stedennetwerk G40

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Colofon

Uitgave

Platform31
Den Haag, maart 2018

Auteurs: Hanneke van Rooijen, Barbara Heebels, Kees Machielse en Anne Heeger (Platform31)
Redactie: Platform31
Beeld: Platform31, Den Haag Marketing, DNA Zeeland en Shutterstock
Illustraties: Public Cinema
Opmaak: Gé grafische vormgeving

Platform31
Kennis- en netwerkorganisatie Platform31 ziet de **trends** in stad en regio. We **verbinden** beleid, praktijk en wetenschap rondom actuele vraagstukken en komen tot een **aanpak** waarmee bestuurders, beleidsmakers en uitvoerders direct aan de slag kunnen. De oplossingen houden we niet voor onszelf: **iedereen profiteert mee** van de resultaten.

Postbus 30833, 2500 GV Den Haag
www.platform31.nl

Hoewel grote zorgvuldigheid is betracht bij het samenstellen van deze uitgave, aanvaarden Platform31 en de betrokkenen geen enkele aansprakelijkheid uit welke hoofde dan ook voor het gebruik van de in deze publicatie vermelde gegevens. Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt mits de bron wordt vermeld.